

JAARBOEK
VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE

74
1987

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van redactie

Prof. dr. H. Enno van Gelder, Zeist
Dr. H. Gerritsen, Rotterdam
Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage
Dr. H.J. van der Wiel, Gouda

Redactie adres:

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet,
Postbus 11028,
2301 EA Leiden.

ISSN 0920-380X

EEN VORSTIN IN HERMELIJN

door Ir. F. Sevenhuijsen † en Ir. J.A. Sevenhuijsen

Verantwoording

Het onderstaande artikel is een vervolg op en een afsluiting van de in JMP 70, 71 en 73 (1983, 1984 en 1986) verschenen artikelen over de vernieuwing van de Nederlandse munten in de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog¹.

De auteur van deze artikelen, Frank Sevenhuijsen, is in februari 1987 overleden en heeft dit vierde artikel niet kunnen voltooien.

Zijn zoon, Johan Sevenhuijsen, heeft het door zijn vader nagelaten manuscript voor het eerste deel van dit artikel geredigeerd en op grond van diens al geschreven teksten, aantekeningen, en het verzamelde materiaal het tweede deel van het artikel geschreven.

DE NIEUWE PORTRETZIJDE

In oktober 1910 worden de eerste kwartjes in omloop gebracht met het portret van Koningin Wilhemina dat wij gewoonlijk aanduiden als "met de hermelijnen mantel". Het is al het derde portret in achttien jaar. Tijdens het regentschap van haar moeder Emma, tussen 1892 en 1898, wordt zij door de graveur W. Schammer afgebeeld als jong meisje met "hangend haar". Ter gelegenheid van de kroning, maar in feite in 1901, verschijnt een nieuw portret met "opgestoken haar", dat door de Franse stempelmaker Tasset is vervaardigd naar een model van de in Rome wonende Friese beeldhouwer Pier Pander.

We zullen ons in het volgende verdiepen in de vraag waarom en hoe dit type al zo betrekkelijk snel werd vervangen door een derde².

1 F. Sevenhuijsen, De ontstaansgeschiedenis van de eersteling onder de 20e eeuwse koninkrijksmunten: de ronde stuiver 1907-1909, *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 70, 1983, p. 58-103.

— , 's Rijks muntmeester Hoitsema 'brengt het brons in orde', JMP 71, 1984, p. 107-127.

— , Stuivertje wisselen, JMP 73, 1986, p. 122-172.

2 In de noten gebruikte afkortingen:

ARA: Algemeen Rijksarchief, Archief Ministerie van Financiën, tenzij anders vermeld: 2e afdeling, dossier 6543.

RM: Archief van 's Rijks Munt, tenzij anders vermeld: dossier 97.

MvF: Minister van Financiën.

MM: Muntmeester.

... bruikbaar maar niet goed ...

In zijn eerste verslag na de omzetting van zijn particuliere muntfabriek in een staatsbedrijf³ laat Muntmeester H.L.A. van den Wall Bake er geen twijfel over bestaan hoe hij over het Pander model denkt:

"Door den heer TASSET te Parijs zijn de matrijzen, poinçonnen en dienststempels van den rijksdaalder dit jaar geleverd en daarmede is door hem aan de hem gegeven opdracht voldaan. Ook bij dezen stempel bleek het weder, dat het oorspronkelijke door den heer PANDER vervaardigde modelé van den beeldenaar voor muntstempels zeer weinig geschikt is.

De heer TASSET heeft met veel moeite en groote kunstvaardigheid naar dit modelé *bruikbare* stempels vervaardigd; zij voldoen echter niet aan de eischen welke men aan *goede* muntstempels stellen mag. Het is Uwe Excellentie bekend dat de stempels voor het 25-centstuk en voor het 10-centstuk naar hetzelfde modelé aan 's Rijks Munt zijn vervaardigd, doch ook hier hebben zich dezelfde bezwaren voorgedaan, waarmede de heer TASSET heeft te kampen gehad en het is mij tot nog toe niet mogen gelukken werkelijk goede stempels voor deze muntsoorten te verkrijgen.

Het zal dus wenschelijk zijn eerlang over te gaan tot het ontwerpen van een nieuwen beeldenaar. De invloed toch, welke deze onvoldoende stempels zoowel op het uiterlijk der munt als op de kosten der fabricage hebben, is te groot dan dat met het gebruik der slechte stempels voortdurend mag voortgegaan worden"⁴.

In zijn verslag over 1903 meldt Van den Wall Bake dat voor de voorzijde van het 10-centstuk door de tweede stempelsnijder J.C. Wienecke een nieuwe reductie van het portret is gemaakt en dat daardoor een beter stempel is verkregen. Het zal in 1904 voor het eerst worden gebruikt. Niet alleen de grootte van de beeldenaar, maar ook de letters van het omschrift wijken van het vorige stempel af⁵. Van de toezending aan Minister van Financiën De Meester maakt de Muntmeester gebruik om er voor te pleiten dat ook voor de gulden en de halve gulden een nieuwe reproductie gemaakt zal worden⁶. De Minister heeft daar pertinente bezwaren tegen. De wijziging van het dubbeltje heeft hij pas na enige discussie goedgekeurd; verdere wijzigingen zal hij niet meer in overweging nemen⁷.

Pas eind augustus 1907 vindt Van den Wall Bake voldoende aanleiding om op de zaak terug te komen. Weer stelt hij voor om een nieuw ontwerp voor een beeldenaar te laten maken⁸. Een herziening van het Pander ontwerp is niet meer aan de orde. Behalve dat deze indertijd al nauwelijks bereid was om

3 Over deze reorganisatie JMP 1983, p. 61-64.

4 *Muntverslag* 1902, p. 14-15.

5 *Muntverslag* 1903, p. 15.

6 RM, brief MM aan MvF dd. 10 okt. 1904.

7 RM, brief MvF aan MM dd. 12 dec. 1904, nr G.Th. 88.

8 RM, brief MM aan MvF dd. 30 aug. 1907, nr 2331/1035.

mee te werken aan aanpassingen die door Tasset nodig werden geacht, is intussen gebleken dat een herziening zó radicaal zou moeten zijn, dat ook voor het publiek merkbare verschillen zouden ontstaan. Vooral in Indië zou zo iets aanleiding kunnen geven tot wantrouwen in de echtheid van de munt. Dat is te meer een argument, omdat de halve gulden eigenlijk alleen in Indië circuleert en het precies de stempels voor dié munt zijn waarmee grote problemen dreigen op te treden.

Waar gaat het om? In de eerste plaats is in de jaren dat er nu met de stempels gewerkt is steeds duidelijker gebleken hoe terecht Van den Wall Bake zijn "bruikbaar maar niet goed" in 1902 al heeft gemeld. Maar nu heeft zich daarbij een omstandigheid gevoegd, waardoor het, als er geen maatregelen worden genomen, binnen niet al te lange tijd technisch niet meer mogelijk zal zijn om de halve gulden binnen de wettelijk vastgestelde diameter te produceren. Als bijkomende reden voor herziening kan op dat moment gelden dat de recente herziening van het Rijkswapen ook op de keerzijde van de munt moest worden doorgevoerd⁹.

In een aantekening die Wienecke kennelijk ten behoeve van het pleidooi voor Van den Wall Bake heeft gemaakt, somt hij de bezwaren tegen de stempels per muntsoort op. Van het 10-guldenstuk is het reliëf te hoog en de beeldenaar te groot: "ongeschikt om door intrekking een voldoende rand te verkrijgen. Groot stempelverbruik". Ook de keerzijde is te hoog maar ook te ongelijk van reliëf. Bovendien is die (evenals bij alle andere) niet in overeenstemming met het KB omtrent het wapen. Over de rijksdaalder meldt hij dat "de beeldenaar veel te flauw van reliëf is, vooral in het midden. Er zijn daardoor veel moeilijkheden bij de stempelvervaardiging" (de voorgestoten stempels zijn bijna niet meer op de juiste plaatsen van het poinçon te krijgen¹⁰; daardoor voortdurend doublures). Een zeer oneffectvol uiterlijk. De stukken hebben in de circulatie zeer spoedig een ongunstig voorkomen. De keerzijde heeft "in hooge mate het zelfde euvel als het 10-guldenstuk". Van de gulden stelt hij dat de problemen met de rand dezelfde zijn als bij de vorige en dat verder op de keerzijde de leeuw te hoog staat en dat hij alleen bij sterke druk uitmunt, waardoor echter het randschrift sterk aan duidelijkheid vermindert. Bij de halve gulden zijn er "in hooge mate dezelfde problemen wat den rand betreft". Van het kwartje en dubbeltje meldt hij: "Verkeerde beeldenaar. Zeer moeilijk te polijsten. Te slecht verdeeld reliëf. Het model Pander is niet berekend voor zoo'n kleine munt. Zelfde fouten wat den rand betreft"¹¹. De "gebreken wat den rand betreft", die Wienecke bij alle

9 Over de herziening van het Rijkswapen JMP 1984, p. 119-121.

10 Over deze techniek JMP 1984, p. 110-112.

11 RM, ongedateerde aantekeningen van J.C. Wienecke.

muntsorten vermeldt, komen op het volgende neer. Het portret, maar ook de gravure van de keerzijde, zit vrijwel klem tussen de parelrand die het muntbeeld begrenst. In de loop van het fabricageproces van de stempels (het "hobben") krijgen de matrijzen en ponsoenen die daarvoor worden gebruikt, vooral door de hoge stempeldruk die dit model vraagt, telkens een heel klein beetje een grotere diameter. De marge, die tussen het portret en de bij de wet vastgestelde buitenmaat van de munten overblijft, is toch al te klein om de rand de breedte te geven die voor een goede bescherming van het muntbeeld nodig zou zijn. Bij een kleinere beeldenaar zou het mogelijk zijn om een nieuwe rand en zelfs een iets nauwer gesteld omschrift om het portret te maken, telkens als de munt te groot dreigt te worden. Nu kan dat niet. Hierop doelt Wienecke als hij schrijft: "ongeschikt om door intrekking een voldoende rand te krijgen". Het te grote portret zit zowel een goede rand als een juiste buitenmaat in de weg.

"De heer Controleur Generaal is geen munttechnicus..."

Als Van den Wall Bake aan zijn Minister probeert duidelijk te maken waarom hij binnenkort niet meer in staat zal zijn om een halve gulden te produceren die binnen de toch al tolerant gehanteerde maatvoorschriften van de wet blijft, verzuimt hij om te vermelden dat het euvel eigenlijk al begint bij het door Tasset geleverde stempelmateriaal. Nauwkeurige meting van dat materiaal laat zien dat deze waarschijnlijk al met het zelfde euvel te maken had. Er is tussen de achtereenvolgende matrijzen en ponsoenen van de reeks een duidelijke maatvergroting te zien¹². In zijn brief aan de Minister¹³ vermeldt de Muntmeester dat de Controleur Generaal hem heeft doen weten dat alle munten die meer dan 0,3 mm van de in de wet genoemde diameter afwijken zullen worden afgekeurd. De middellijn van het stempel voor de halve gulden is naar die norm gemeten eigenlijk al te groot.

De Minister stuurt zijn brief om "consideratie en advies" aan Controleur Generaal dr. C. Hoitsema¹⁴. De verhouding tussen de beide functionarissen is

12 Voor de portretzijde van de halve gulden zijn die maten (in mm) weergegeven in het volgende schema:

1. de originele ponsoen:	17,6	20,72
2. de originele matrijs:	17,7	20,78
3. de generale ponsoen:	17,8	20,84
4. de reproductie matrijs:	17,9	20,90
5. de reproductie ponsoen:	18.	20,96

De getallen in de eerste kolom geven de maat van de beeldenaar op de vz., gemeten tussen de bovenste parel en de rechterhoek van de halsafsnode. De getallen in de tweede kolom geven de diameter van het stempel, gemeten tussen de rand.

13 Als noot 8.

14 RM, brief MvF aan Controleur Generaal dd. 4 sept. 1907, nr G.Th. 54.

van dien aard dat zo'n belangrijke beslissing over muntvernieuwing niet uit overleg ontstaat, maar dat de coördinatie van beider gezichtspunt door de Minister tot stand moet worden gebracht. Het leidt tot een misverstand. Hoitsema geeft te kennen dat hij zich met een vervanging kan verenigen, maar alleen op grond van het ontbreken van een voldoende brede rand, zoals op dat moment juist bij de ronde nikkelen stuiver is verwezenlijkt. Hij heeft nagemeten dat de halve gulden sinds 1902 helemaal niet groter is geworden en dat zou ook niet hoeven, als er gezorgd wordt voor voldoende reproductiemateriaal waaruit telkens weer stempels van de goede maat zijn af te leiden¹⁵. Hij meent te begrijpen dat de Muntmeester dat systeem niet heeft gevolgd¹⁶. Als dat antwoord weer via Den Haag bij Van den Wall Bake is beland¹⁷ schrijft deze terug dat "de heer Controleur Generaal geen munttechnicus (is)" en dat zijn betoog verkeerd is begrepen. Natuurlijk weet hij ook wel dat het systeem van het aanleggen van onveranderlijk reproductiemateriaal feitelijk het enig juiste is. De zaak is, dat dit door de maten van de Tasset-stempels nooit mogelijk is geweest. In een uitvoerige nota rekent hij dat ook voor. Dat de uiteindelijk geproduceerde munten niet van maat zijn veranderd weet hij natuurlijk ook heel goed. Dat is ook zijn verantwoordelijkheid. Het is de manier waarop hij dat heeft moeten bereiken die hem zorg baart.

Het reproductieponsoen waarop de dienstmatrijzen normaliter gemaakt worden, heeft een te grote diameter. Men heeft de dienstmatrijzen nu moeten maken op het hoger in de reeks van leggermateriaal staande generale ponsoen om een munt te krijgen die nog juist aan de goede maat is. De laatste keer dat daarmee is gewerkt, is dat ponsoen echter vervormd en onbruikbaar geworden. Een volgende keer zal men moeten uitgaan van de originele matrijs, dat wil zeggen: van de voorlaatste stempel van het leggermateriaal. Het is duidelijk dat hij noodgedwongen bezig is dat materiaal op te souperen. Bijna bezwerend besluit hij zijn Nota: "Dezen toestand acht ik precair en voorziening acht ik bepaald nodig"¹⁸. Hij wint het pleit. De Minister is overtuigd dat er een wijziging moet worden ondernomen. Omdat men kennelijk de Koningin zo min mogelijk lastig wil vallen met de vraag om te poseren, vraagt hij toch nog eens of het niet met een nieuwe reductie van het Pander model mogelijk is. De via de Thesaurier Genraal mr. dr. A. van Gijn gestelde vraag¹⁹ wordt door de Muntmeester beantwoord met het relaas over de verdere technische gebreken van het stempel en de onvermijdelijke problemen

15 Als noot 10.

16 RM, brief Controleur Generaal aan MvF dd. 11 sept. 1907, nr CG 2372.

17 RM, brief MvF aan MM dd. 19 sept. 1907, nr G.Th. 102.

18 RM, brief MM aan MvF dd. 3 okt. 1907, nr 2649/1169.

19 RM, brief mr. dr. A. van Gijn aan MM dd. 10 okt. 1907, arch. nr 2738.

bij het persen van de stempels, dat we hierboven aan de hand van Wienecke's aantekeningen al releveerden. De kern ervan: door het flauwe reliëf is een hoge stempeldruk nodig; daardoor is er een onevenredig hoog stempelgebruik. Bovendien zou een nieuwe reproductie een kleinere diameter moeten hebben, wat tot voor het publiek merkbare veranderingen op de munt zou leiden²⁰. Om de Minister over de drempel te helpen voegt hij er aan toe dat hij nog eens met Wienecke heeft gepraat over het poseren. Als er echt goede foto's komen dan is het misschien voldoende als hij, na het maken van een model, haar nog eens op een receptie of zo, betrekkelijk ongemerkt zou kunnen gadeslaan om zijn werk te toetsen. Echt poseren zou dan niet nodig zijn.

De Minister kan niet meer om de feiten heen. Met gebruikmaking van de aangevoerde argumenten schrijft hij een zo beknopt mogelijk verzoek aan Hare Majesteit, of de gevraagde opdracht mag worden gegeven²¹. De uit de voorafgaande correspondentie bekende zin, dat Haar eventueel zou worden gevraagd "enkele korte oogenblikken voor den stempelsnijder te poseeren, teneinde hem in staat te stellen onnauwkeurigheden uit zijn werk weg te nemen" wordt herhaald. Hij zal nog menigmaal ongewijzigd worden gebruikt.

Onder terugzending van de munten die Van den Wall Bake bij zijn brief van 30 augustus had gevoegd, meldt de Minister dat de gevraagde machtiging is verleend en dat Wienecke met zijn werk kan beginnen²².

Een mooie vooroefening

Het is niet de eerste keer dat Wienecke een portret van de Koningin maakt. Onder de vele penningen die ter gelegenheid van Haar inhuldiging zijn geslagen is er ook een van zijn hand. Die is zelfs onder de naam: "Wienecke-medaille" in de handel gebracht²³. Voor een goed begrip van het ontwerp dat Wienecke voor de nieuwe beeldenaar op de munten maakt lijkt het dienstig deze penning wat nader onder de loupe te nemen. We geven hem weer in afbeelding I. Tussen de vele traditionele penningen die bij deze gelegenheid

20 RM, brief MM aan mr. dr. A. van Gijn dd. 14 okt. 1907, nr 2747/1220.

21 ARA, brief MvF aan de Koningin dd. 26 okt. 1907, nr Kab. 64.

22 RM, brief MvF aan MM dd. 27 nov. 1907, nr G.Th. 64.

23 De penning werd in twee verschillende maten aangeboden en uitgevoerd in goud, zilver en brons. Bovendien was hij verkrijgbaar als broche, hanger en dasspeld. Het initiatief ging uit van de Fa. Salen & Schröder te Parijs en hij werd in Nederland in de handel gebracht door J.A. Hagemeijer City-Magazijn in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Deze bracht een boekje uit ter promotie.

Zie J.W. Stephanik en W.K.F. Zwierzina, *Inhuldigingspenningen 1898*, Amsterdam 1899, nrs 112-115.

I "Wienecke-penning", ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina, 1898 (Ø 26 mm).

zijn gemaakt, springt deze er al op het eerste gezicht uit door zijn asymmetrische beeldopbouw. Het portret staat niet op de 'gebruikelijke' centrale positie in het beeldvlak, maar op de rechterhelft. Wienecke heeft het zich daarmee niet gemakkelijk gemaakt. Door het gemeenschappelijk middelpunt alleen al is er bij de traditionele opstelling een relatie tussen de beeldenaar en de omtrek van de penning of munt. Bij een excentrische plaatsing, of het nu om een portret of iets anders gaat, moet die relatie met 'kunstmiddelen' geloofwaardig worden gemaakt. We gaan na hoe Wienecke het op zijn medaille doet. Ten eerste vershuift hij het portret zo ver naar rechts, dat de profiellijn van het gezicht de verticale as van het beeldvlak omspeelt. Die as wordt dus niet ontkend, maar blijft, zij het met een andere betekenis, een belangrijke rol in de compositie spelen²⁴. Hij voegt vervolgens een drietal elementen aan het portret toe die, afgezien van hun eigen betekenis, compositorisch de 'taak' hebben de relatie tussen het portret en de omtrek van het beeldvlak te verzorgen. Bij alle drie bereikt hij dat met "doorcomponeren" op één bepaald deel van dat portret. De voor dit vorstenhuis traditionele oranjetak, die we ook op de bronzen munten van het "derde type" aantreffen, behandelt hij hier als een voortzetting van het kapsel. Deze tak ontspringt heel flauw zichtbaar aan de achterzijde van het hoofd met een stammetje, waarin inwaarts de naam van de medailleur. Op de linker beeldhelft zet de tak zich voort, eerst ter breedte van het vooruitstekende kapsel, dan zich versmallend aanvloeiend tegen de omtrek. Het plastisch ritme van de bladeren in de tak zet zich voort in het diadeem. Ook wordt de contour van

24 Bruno Ninaber van Eyben gebruikt hetzelfde middel in zijn ontwerp voor de huidige circulatiemunt. In strikte zin is het geen symmetrie-as maar de centrale as van het muntbeeld. Bij beiden is één helft bestemd voor het portret en beiden zorgen voor een verband met de andere munt helft: Wienecke met toegevoegde elementen en Ninaber met de omtrek van de tekst die het portret in silhouet voltooit. Beiden leggen daarmee op hun manier nadruk op het Koningin-zijn boven de afbeelding van de privé persoon.

de tak links van het voorhoofd weerspiegeld in de lijn van het terugwijkend kapsel. Het zijn heel subtiële middelen waarmee Wienecke samenhang tot stand brengt.

Aan de onderkant van het portret laat hij de schouders omspelen door, wat de tekstschrijver van de aanbevelingsbrochure omschrijft als "leliën der onschuld". We laten dat voor zijn rekening, maar zien hoe ook deze tak zich voegt naar de omtrek van de penning. Rechts eindigt hij tegen het kapsel en links tegen de onderste regel van het opschrift. Dat opschrift is het derde "bindende" element. Het speelt zich af tussen schouder en kin van het portret en verbindt daardoor dat deel met de omtrek ter linkerzijde. Bovenkant van opschrift en lelietak brengen samen een 'horizon' tot stand en geven een suggestie (meer is het niet) van ruimte achter het portret. Bovendien wordt de beeldrichting er vaster door gedefinieerd. Heel fijntjes verzorgen de beginletters van de drie regels in de tekst, door vorm en schaal, het contact tussen de oranjetak en de lelies. Door hun ligging langs de beeldrand voltooien ze tenslotte de relatie tussen alle beeldelementen onderling en van deze met de beeldrand. Er is een geheel in het karakter van de "Jugendstil" passende gebonden compositie ontstaan, die bovendien het portret voorziet van een soort aureool, dat we bijvoorbeeld ook aantreffen in vrouweportretten van Alfons Mucha als weergegeven in afbeelding II.

Nog een observatie mag hieraan worden toegevoegd: geen van de elementen tast de profiellijn van het gezicht aan. Tegenover het gezicht is de enige open

II "Laurier" door Alfons Mucha, 1901.

ruimte in het beeld. Bedoeld of onbedoeld is, met die ruimte in de kijkrichting van het portret, een gericht zijn op de toekomst tot uitdrukking gebracht, heel wel passend bij de inhuldiging van een Vorstin. Voor een goed begrip: dit is een interpretatie mijnerzijds van wat ik zie. De kunstenaar heeft over zijn bedoelingen geen verklaring gegeven, wat niet wil zeggen dat hij een dergelijke betekenis van de dispositie die hij koos niet zou hebben overwogen. In elk geval is het ons volstrekt geoorloofd om die betekenis in zijn werk te lezen; dat is nu precies het verschil tussen beeldende kunst en literatuur²⁵.

Een langdurig ontwerpproces

Van de eerste periode van Wienecke's ontwerp voor het nieuwe muntportret hebben we alleen het resultaat, de foto althans van het eerste gipsmodel. Om een indruk te geven hoe dat model als munt zou werken zijn er afdrucken gemaakt op de formaten van de rijksdaalder, de gulden, de halve gulden en het kwartje. De Muntmeester stuurt ze in mei 1908 per schipper naar Den Haag²⁶. Daar worden ze ontvangen door Minister Kolkman, die sinds februari Minister van Financiën is. Ook van de tegenzijde is een nieuw ontwerp gemaakt, omdat het wapenschild in overeenstemming moest worden gebracht met de nieuw vastgestelde vorm van het rijkswapen²⁷. Uitdrukkelijk stelt Van den Wall Bake dat de ontwerpen als voor-ontwerpen moeten worden beschouwd. Wienecke heeft te kennen gegeven er niet zeker van te zijn dat hij met de hem ter beschikking gestelde foto's tot een goede gelijkenis is kunnen komen. De brief eindigt dan ook met het tot formule geworden "eerbiedig verzoek aan H.M. om eenige korte oogenblikken te willen poseeren voor den stempelsnijder teneinde hem in staat te stellen kleine onjuistheden uit zijn werk te verwijderen en onmiddellijk aan te vullen". Er zijn een paar zaken die direct bij het bekijken opvallen als verschil met vorige munten (zie afb. III). Op beide zijden wordt het omschrift onderstreept door een binnencirkel en aan het portret is de kraag van een mantel toegevoegd. Het is de kraag van het ceremonieel tenue, de hermelijnen mantel, die de Koningin bij de inhuldiging heeft gedragen. Ondanks dat heeft die niet dezelfde formaliserende werking als de kraag en schouderversierselen van het uniform bij een manlijk staatshoofd plegen te veroorzaken. Integendeel, tegenover haar beide vorige portretten is het een afbeelding 'dichter bij de mensen', die haar voor een groot deel vooral van de foto's van die gebeurtenis kennen. Dezelfde keuze is overigens al in 1898 en 1899 door de ontwerpers van de Nederlandse

25 Zie ook het Terzijde in JMP 1986, p. 154-155.

26 RM, doss. 312, boek 9, fo 123, brief MM aan MvF dd. 8 mei 1908, nr 1081/478.

27 Kon. Besluit van 10 juli 1907, Stbl. 181.

III Eerste ontwerp voor nieuwe beeldenaar, 1908 (naar foto in archief 's Rijks Munt).

postzegels, prof. R. Stang en E.L. Mouchon, gedaan²⁸. De weergave bij Wienecke is minder wolkig dan op die gravures het geval is²⁹. Hij heeft ook een iets eenvoudiger diadeem gekozen dan op de postzegels.

In het portret zelf valt op, dat het kapsel aan de hoge kant is uitgevallen, de scheiding tussen wang en hals sterk is geaccentueerd en dat het op alle foto's karakteristieke terugwijken van de onderlip ten opzichte van de bovenlip bij Wienecke's weergave ontbreekt en dat de kin daardoor (te) sterk vooruit steekt. Niet ten onrechte heeft hij zelf aan het gelijkenis-aspect van zijn ontwerp getwijfeld en heeft hij steeds aangedrongen op poseren en/of meer en betere foto's. Gezien de vaardigheid waarmee hij in die tijd veel goede portretpenningen maakte waar het poseren geen bezwaar was, kan het zijn dat het werken direct naar de natuur hem meer lag. Na anderhalve maand bericht de Minister dat de Koningin het model heeft bekeken en goedgekeurd. Men vraagt zich af of poseren wel nodig is, maar stuurt een recente foto mee die mogelijk nog tot correcties kan leiden³⁰.

Wienecke is in die tijd met ziekte-verlof. Met een attest van de dokter vraagt hij op 10 juli verlenging van dat verlof aan Van den Wall Bake. Hij verbindt daaraan de klacht over het vele administratieve en controle-werk dat hij als hoofd van de afdeling stempelfabricage moet verrichten. Het gaat ten koste

28 P. Hefting, *Nederlandse koning- en koninginsezegels van 1852 tot en met 1981*, Den Haag 1982, p. 17.

29 Het is duidelijk een ander kledingstuk dan op de postzegels is afgebeeld. De gravures van Stang en Mouchon waren gebaseerd op een statiefoto die ook in het archief van 's Rijks Munt aanwezig is.

30 RM, brief van MvF aan MM dd. 26 juni 1908, nr G.Th. 33 Kab.

van zijn eigen werk. Hij vraagt, blijkbaar niet voor de eerste keer, om hem daarvan te ontheffen, opdat hij "zonder schade zijner gezondheid zijn krachten (kan) wijden aan de omvangrijke hoogst vereerende doch moeilijke opdrachten, welke hem thans wachten"³¹. Zijn brieven hebben vaak dezelfde pathetiek die ons opvalt in veel wat er in die tijd door en over kunstenaars wordt geschreven. Hij vermengt dat met de in de ambtelijke kringen altijd, maar toen zeker gebruikelijke plechtstatige woordkeus. Ook als we dat in aanmerking nemen mogen we constateren dat hij zich bewust was van zijn verantwoordelijkheid die hij als kunstenaar in overheidsdienst met niemand kon delen. Het is een misschien wel structurele frictie bij iedereen die in die positie verkeert, maar het was een betrekkelijk nieuwe situatie, waardoor hij mogelijk zich niet alleen eenzaam voelde maar het ook was.

Blijkbaar heeft zijn noodsignaal toch indruk gemaakt op Van den Wall Bake, die erop aantekent dat hij op 18 augustus aan Wienecke heeft toegestaan dat het controlewerk door zijn assistent Küppers mag worden gedaan, maar dat Wienecke daar wel de verantwoording voor blijft dragen.

Intussen is Wienecke wel aan het werk getogen. Hij roept met medeweten van de Muntmeester de particulier secretaris van de Koningin jhr. F.M.L. van Geen te hulp bij het kiezen uit de verzameling foto's die hij heeft ontvangen, maar die "voor deze studiën niet voldoende en daarbij zeer uiteenlopend van karakter" zijn.

Omstandig legt hij uit dat er aan de Munt geheel nieuw muntmateriaal moet worden vervaardigd. "Het tegenwoordig stempelmateriaal heeft zeer veel technische gebreken en daar thans het rijkswapen opnieuw vastgesteld werd, is dit mede de reden om de reeds lang gewenschte verandering in te voeren". Ook over kleding en sieraden vraagt hij nauwkeuriger gegevens, die het hem mogelijk zullen maken, het in hem gestelde vertrouwen niet teleur te stellen. Deze toen blijkbaar wat ongebruikelijke benadering verklaart hij daaruit, dat de "officieele weg tot het verkrijgen van dergelijke artistieke hulpmiddelen hier niet de kortste is en in het belang van een dergelijk werk ruchtbaarheid zooveel mogelijk vermeden moet worden"³². Terloops vermeldt hij in zijn brief dat hij al enige gipsen schetsmodellen heeft gemaakt. Alsof één daarvan niet al, langs de officiële weg bij de Koningin en dus ook bij Haar secretaris zou zijn geweest! De hele brief trouwens bevestigt de indruk dat de verantwoordelijkheid (misschien wel te) zwaar op hem drukt.

Jhr. Van Geen antwoordt per "regeeringstelegram" dat hij op de eerstkomende zaterdagmorgen tussen negen en half een welkom is ³³. Wienecke

31 RM, brief van J.C. Wienecke aan MM dd. 10 juli 1908, arch. nr 1624.

32 RM, brief J.C. Wienecke aan jhr. F.M.L. van Geen dd. 4 aug. 1908, nr MM 1820/831.

33 RM, arch. nr. 1839.

maakt er de aantekening op dat de trein om 7.38 uit Zeist vertrekt en om 9.24 in Apeldoorn aankomt. Er zijn over de rest van het jaar 1908 in de archieven geen tekenen van activiteit op dit front te vinden. Muntmeester Van den Wall Bake is in die periode veel ziek. Wienecke had geen volmacht om een ingrijpende operatie als een muntvernieuwing op gang te brengen. Er is trouwens ander werk voor hem te doen. In de loop van het najaar wordt bekend dat Hare Majesteit in verwachting is. Er zal een officiële penning worden uitgegeven om de geboorte van een troonopvolg(st)er te gedenken en uiteraard moet hij daarvoor het ontwerp maken. Van poseren kan een tijd lang niets komen.

Tussen december 1908 en zijn overlijden op 28 maart 1909 is Van den Wall Bake niet meer op de Munt geweest. Mr. G. Blom vervangt hem als dat nodig is. Na 28 maart wordt Blom tot waarnemend Muntmeester benoemd. Hij kan dan vrijer eigen initiatief ontplooiën.

Als op 30 april inderdaad prinses Juliana wordt geboren, geeft hij allereerst aandacht aan het gereedkomen van de penning. Dat het toch nog tot 19 mei duurt, voordat Wienecke er persoonlijk mee naar de Minister van Financiën gaat om exemplaren voor de koningin te presenteren, ligt daaraan dat hij het stempel zeer uitvoerig graverend heeft bijgewerkt, om het zoveel mogelijk het aanzien te geven van een geheel uit de hand gesneden stempel. Op diezelfde dag schrijft Blom aan de Minister een pleidooi om de stempelsnijder voor zijn werk een onderscheiding als Ridder in de Orde van Oranje Nassau te geven³⁴. Het K.B. waarbij die wordt verleend wordt 10 dagen later getekend.

Tussen de wanhopige pogingen die Blom doet om zelf tot Muntmeester te worden benoemd in plaats van Hoitsema, die daar kennelijk voor is voorbestemd³⁵ en misschien wel ter ondersteuning daarvan, vraagt hij aan de Minister machtiging om Wienecke door te laten gaan met het muntportret³⁶. Het akkoord daarop wordt op 17 juli toegestuurd³⁷. Een nieuwe foto, waarom voor de zoveelste maal was gevraagd, is er niet.

Als Dr. Hoitsema op 1 oktober 1909 zijn functie als 's Rijks Muntmeester aanvaardt, vraagt hij nog eens officieel aan Wienecke om het werk met enige voortvarendheid te voltooien³⁸.

In december van dat jaar heeft Wienecke dan inderdaad een tweede versie van het muntportret gereed. Hij is daar kennelijk niet geheel tevreden over, want op zijn aandrang doet de Muntmeester nogmaals een beroep op de particulier

34 RM, brief wnd. MM aan MvF dd. 19 mei 1909, nr 1293/600.

35 Zie JMP 1984, p. 109.

36 RM, brief wnd. MM aan MvF dd. 6 juli 1909, nr 1768/861.

37 RM, brief MvF aan wnd. MM dd. 17 juli 1909, nr G.Th. 34 Kab.

38 ARA, brief MM aan MvF dd. 16 maart 1912, nr 943.

IV Tweede ontwerp voor nieuwe beeldenaar, 1909 (naar foto in archief 's Rijks Munt).

secretaris van de Koningin om een profielportret te krijgen³⁹. Hij sluit een foto van het nieuwe ontwerp (afb. IV) bij. In het begin van het nieuwe jaar laat jhr. Van Geen weten dat Hare Majesteit 'werkelijk zeer ingenomen' is met het nieuwe ontwerp⁴⁰. Er moet een persoonlijk onderhoud tussen Muntmeester en particulier secretaris aan te pas komen om deze ervan te overtuigen dat nieuwe profielfoto's echt nodig zijn. Uiteindelijk worden die op 21 februari gemaakt⁴¹. Wienecke neemt aan de hand daarvan zijn werk weer op. Hij reist daartoe ook naar Amsterdam om schetsen te maken van de hermelijnen mantel, zoals die is afgebeeld op een buste in het Rijksmuseum. Hij heeft dan begin maart een vernieuwd ontwerp gereed. Bij het maken daarvan is gebleken dat het voor een bevredigend resultaat toch noodzakelijk is dat de Koningin "eenige korte oogenblikken voor den stempelsnijder poseert". De Muntmeester laat dat met een uitvoerig beroep op het belang van kwaliteit, bij het maken van stempels die een voor lange tijd geldend beeld moeten geven, aan jhr. Van Geen weten⁴². In eerste instantie wordt daarop afwijzend gereageerd, maar na tussenkomst van de Minister poseert de Koningin op 17 mei 1910 inderdaad korte tijd voor Wienecke. Op 9 juni wordt dan tenslotte een definitief gipsmodel aan Haar sekretaris

39 RM, brief MM aan part. secr. van HM dd. 20 dec. 1909, nr 3177.

40 RM, brief part. secr. van HM aan MM dd. 6 jan. 1910, nr 80.

41 RM, brief part. secr. van HM aan MM dd. 25 febr. 1910.

42 RM, brief MM aan part. secr. van HM dd. 11 maart 1910, nr 744.

toegezonden⁴³. Reeds de volgende dag laat deze per telegram weten dat H.M. het portret heeft bekeken en goedgekeurd⁴⁴.
Laten we dit definitieve model (afb. V), het uiteindelijk resultaat van over ruim 2½ jaar gespreid werk, eens wat nader bekijken en vergelijken met beide vorige ontwerpen.

V Derde en definitieve ontwerp voor nieuwe beeldenaar, 1910 (bronzen model voor reductiebank).

Een hoogtepunt...

Vergelijking van de afbeeldingen III, IV en V laat een aantal duidelijke ontwikkelingen zien.

Wat het portret betreft vallen het meest de wijzigingen in kapsel en diadeem op. Het kapsel wordt lager en er zijn drie verschillende diademen afgebeeld. Het diadeem op het definitieve ontwerp is op aanwijzing van Hare Majesteit (tijdens het poseren) gekozen. Kon bij het eerste portret aan de gelijkenis getwijfeld worden, bij het laatste is die goed.

In het derde ontwerp zien we ook duidelijk resultaat van Wienecke's uitstapje naar Amsterdam: de mantel is anders weergegeven, ook aan de kleding daar onder is een en ander gewijzigd.

Behalve het portret heeft ook het omschrift wijzigingen ondergaan. Zien we bij eerste en tweede ontwerp een lijn binnen het omschrift en een rand van

43 RM, brief MM aan part. secr. van HM dd. 9 juni 1910, nr 1683.

44 RM, telegram dd. 10 juni 1910, arch. nr. 1707.

tweesoortige parels daar buiten, bij het derde ontwerp is de lijn tot een versierde band verzwaard en zijn de parels vervallen. Overigens wordt bij het maken van de stempels nog wel een rand van halve parels aangebracht. Naar Hoitsema meedeelt, leverden de tweesoortige parels bij het maken van stempels grote moeilijkheden op⁴⁵.

De plaatsing van portret en omschrift t.o.v. elkaar wordt ook duidelijk gewijzigd. Raakt het diadeem het omschrift in het eerste ontwerp op een willekeurige plaats, in het tweede ontwerp is het diadeem meer naar achter geplaatst waardoor het tussen twee woorden door de lijn onder het omschrift steekt. In het derde ontwerp is die lijn verzwaard en zien we dat kapsel en diadeem van het wat vergrote portret duidelijk in band en omschrift doordringen. Tegelijk is ook bij kraag en hals een nauwere aansluiting tussen tekst en mantel tot stand gebracht. Ook is het portret op het beeldvlak iets naar rechts verschoven.

Het is alleszins begrijpelijk dat Wienecke dit als definitief ontwerp heeft afgeleverd; het is kwalitatief van hoog gehalte. Om dat te adstrueren zullen we het ontwerp aan een nadere analyse onderwerpen.

Hierboven hebben we gekeken naar de "Wienecke-penning" ter gelegenheid van de kroning van Koningin Wilhelmina. We hebben gezien hoe Wienecke er in slaagt daarop het portret méér te maken dan het portret van een jonge vrouw. Door samenspel met een aantal toegevoegde elementen wordt het portret in een samenhangend beeldvlak opgenomen. Daarbij wordt ook nog iets van de symboliek van de gebeurtenis weergegeven.

Als dezelfde Wienecke ruim 10 jaar later bezig is met het muntportret, gebruikt hij soortgelijke middelen.

Dat gebeurt nu 'objektiever', ingehoudener, aangepast aan een andere situatie. Er is geen sprake meer van nadruk op de toekomst. De positie is 'gevestigd'; de plaats in het centrum van het beeld is ten volle gerechtvaardigd. Ook behoeft een moeder geen 'leliën der onschuld'. Wel beproeft hij het middel van de 'aura'. Om niet twee elementen in konflikt te laten komen worden omschrift en een (bescheiden) krans samengevat en door een subtiele aansluiting met kapsel en kraag in verband gebracht. Hiervan gaat een werking uit van 'abstrahering' van het persoonlijke (van de vrouw, de moeder) en nadruk op het koningin-zijn.

Om zijn portret-medailles of -plaquettes maakt Wienecke geen 'bindende' randen. Daar gaat het om de gelijkenis en om het centraal stellen van de afgebeelde persoonlijkheid. Zo'n rand zou daarvan afleiden. Zie bv. het portret van J. van Lokhorst in afb. VI.

45 Als noot 38.

VI Portretpenning van J. van Lokhorst door J.C. Wienecke, 1903 (Ø 90 mm).

Als hij een munt moet maken, mag de gelijkenis natuurlijk niet ontbreken, maar is het benadrukken van de eenheid van het 'voorwerp' munt belangrijk en het uitdrukken van de symbolische waarde van het koningschap. De koningin als vorstin, en niet als vrouw (of moeder). Hij doet dat in de geest van zijn tijd door binding van omschrift en portret. We treffen hier een centraal kenmerk van de 'Jugendstil': het gaat om het 'Gesamtwerk' en niet om een optelling van componenten (hoe uitgewogen ook in hun onderlinge verhouding). Binding kan daarbij betekenen: doordringing van de ene component in de andere: een figuur in een decoratie of andersom. We zien dat bij Mucha (afb. II), iets dergelijks zien we nu bij Wienecke met diadeem en omschrift. Nu hoorde Wienecke niet tot de vernieuwers van de kunst in zijn tijd. Hij was eerder een traditioneel kunstenaar, zoals bv. blijkt uit de penning die hij ter gelegenheid van de geboorte van Prinses Juliana maakte⁴⁶. Toch zien we bij het bekijken van dit ontwerp dat hij zich in bepaalde opzichten heeft laten beïnvloeden door de Jugendstil.

Al met al kunnen we het ontstane ontwerp beschouwen als hoogtepunt in de reeks, waarin de ontwerper, met de middelen van zijn tijd, een moeilijk ontwerpprobleem fraai oplost.

... en hoe het teloor ging.

Oplettende lezers zullen zich inmiddels wellicht afvragen: kèn ik dit ontwerp dan van de munten? Het antwoord luidt: nee!

46 Afbeelding en bespreking van deze penning JMP 1986, p. 140-141.

47 RM, brief MM aan MvF dd. 22 juli 1910, nr 2129.

48 RM, brief MM aan MvF dd. 28 juli 1910, nr 2172.

- VII a. definitief ontwerp voor beeldenaar (als afb. V).
 b. voorzijde van $\frac{1}{2}$ gulden 1910.
 c. bijgewerkt bronzen model voor reductiebank voor de gulden.

Laten we kijken hoe dat zo komt.

De eerste munten die met de nieuwe beeldenaar geslagen moeten worden zijn halve guldens (voor Indië) en Nederlandse kwartjes en dubbeltjes. Ruim zes weken nadat goedkeuring voor het definitieve ontwerp van de Koningin verkregen is, stuurt de Muntmeester de Minister proefslagen van het nieuwe kwartje⁴⁷ en binnen een week tevens van dubbeltje en halve gulden⁴⁸. Het is dan inmiddels juli 1910.

"De werkzaamheden voor den gulden zijn reeds belangrijk gevorderd", zo schrijft Hoitsema. In een voetnoot in die brief is te lezen dat het nodig bleek een versierde cirkel, binnen langs het omschrift getrokken, op de kleinere stukken weg te laten. En daarmee is dan meteen het verschil aangegeven tussen het hierboven beschreven ontwerp en genoemde munten. We worden in deze brief niet nader ingelicht over het waarom van deze wijziging.

Daarvoor moeten we terecht in een latere briefwisseling, die door Wienecke op gang wordt gebracht. Nadat de nieuwe munten zijn uitgebracht ontstaat daarover een publieke discussie. De negatieve beoordelingen overwegen sterk. Wienecke doet dan een voor een ambtenaar ongebruikelijke stap: hij wendt zich in maart 1911, zonder de Muntmeester daarin te kennen, tot de Thesaurier-Generaal van het Ministerie van Financiën met een uitgebreide uiteenzetting over "de oorzaken van het hoogst onartistieke uiterlijk en de slordige afwerking van onze nieuwe muntstukken"⁴⁹. De Thesaurier-Generaal meldt dit kennelijk aan Hoitsema, die de zaak in een amice-briefje kort afdoet ("Wat den eigenaardigen brief van W. betreft, dien ik verder vergeten ben...")⁵⁰.

49 ARA, brief J.C. Wienecke aan dr. A. van Gijn dd. 30 maart 1911.

50 ARA, brief MM aan dr. A. van Gijn dd. 5 april 1911, zonder nummer.

Na een gesprek tussen Thesaurier-Generaal en Wienecke zet deze laatste alsnog zijn visie ook aan de Muntmeester schriftelijk uiteen⁵¹.

Bijna een jaar later krijgt de zaak een vervolg. Wienecke ziet dan aanleiding een vrijwel identieke brief aan de Minister te zenden⁵². Dat kan Hoitsema niet meer met een kattebelletje afdoen. Nadat hij een afschrift van de Minister heeft ontvangen⁵³ zet hij in maart 1912 zijn visie op de gang van zaken, feitelijk een verantwoording van het hele ontwerpproces, uitgebreid op papier⁵⁴. Hieronder zullen we op onze briefwisseling nader terugkomen, op dit moment ontlene we er twee visies op de verandering in de beeldenaar aan.

Over het weglaten van de sierrand binnen het omschrift schrijft de Muntmeester: "Oorspronkelijk is een cirkellijn ontworpen aan de binnenzijde van het omschrift, op het derde ontwerp verzwaaard tot een band. Ook in de eerstvolgende bewerkingen is deze lijn gebleven en zijn toen de eerste stempels gemaakt, zoowel met behoud van, als zonder die lijn. Ik heb den heer Wienecke toen de keus gelaten uit die twee voorbeelden; als gevolg daarvan is deze lijn vervallen".

Ook hier wordt geen motief gegeven voor deze toch ingrijpende wijziging. Bij Wienecke lezen we: "Op de stukken openbaarde zich als de hoofdfout dat de beeldenaar door de letters gedrukt werd, hetgeen op het groote model niet zoo in het oog viel. (...) Ik heb toen op den poinçon het kapsel van den beeldenaar weg moeten snijden om zoo wat meer ruimte te verkrijgen"⁵⁵. Afb. VIII is een detailfoto van de poinçon voor de halve gulden waar de sporen van het uitsnijden van de band nog zichtbaar zijn.

Zoals hierboven omschreven, had de nu verwijderde band een belangrijke rol bij het in onderling verband brengen van de beeldelementen. Vergelijking van

VIII Detail van voorzijde-stempel voor $\frac{1}{2}$ gulden 1910.

51 RM, brief J.C. Wienecke aan MM dd. 10 april 1911, zonder nummer.

52 ARA, brief J.C. Wienecke aan MvF dd. 19 febr. 1912, zonder nummer.

53 RM, dossier Wienecke, brief MvF aan MM dd. 26 febr. 1912, nr 13 Kab.

54 Als noot 38.

55 Als noot 49.

definitief ontwerp en de munt zonder band maakt dat al duidelijk (afb. VII a en b). Het muntbeeld oogt duidelijk meer als een portret plus een omschrift dan het ontwerp.

Met de gulden is nog een stap verder gedaan. Dat is duidelijk bij vergelijking van voorzijde van halve gulden en gulden (afb. VII b en c). We zien dat het portret wat lager en meer naar links geplaatst is. Het oor komt daarmee in het centrum van het muntbeeld. Bij vergelijken van afb. VII a en c blijkt pas goed hoe ingrijpend zo'n op het oog eenvoudige wijziging kan werken. De onderlinge verbondenheid van omschrift en portret is bij de gulden geheel verdwenen. We zien daar nu een portret dat te veel naar links staat, waardoor de aandacht op het oor gericht wordt, plus een omschrift. Vergelijking maakt duidelijk hoe zorgvuldig en subtiel Wienecke in zijn ontwerp heeft vermeden een mevrouw te portretteren.

Over de reden het ontwerp voor de gulden opnieuw te wijzigen is wat meer duidelijkheid te krijgen uit de genoemde korrespondentie. We hebben gezien dat al in juli 1910 de stempels voor de gulden werden gemaakt. Hoitsema dringt er dan bij de Minister op aan de guldens met de nieuwe beeldenaar het eerst onder het publiek te brengen omdat die daarop 'meer effect maakt' dan op de kleinere stukken⁵⁶. Hij lijkt te voorvoelen dat er kritiek op de nieuwe munten zal komen want op min of meer verontschuldigende wijze legt hij uit dat de beeldenaar op kwartje en dubbeltje onvermijdelijk wat klein lijkt. Bij voorbaat wijst hij een suggestie om op de kleine munten de borstpartij maar weg te laten van de hand: "Naar mijn gevoel is het gewenscht voor de geheele serie gouden en zilveren munten denzelfden beeldenaar te behouden". Maar wel dringt hij dus aan op het vóór of tegelijk met de pasmunt in omloop brengen van de nieuwe guldens. Die staan pas voor volgend jaar gepland, maar vervroegen zal voor het uitbrengen van dubbeltjes en kwartjes maar een maand uitstel betekenen. Zijn pleidooi vindt geen gehoor: de Minister beslist "met het oog op de dringende behoefte welke de Nederlandsche circulatie aan zilveren pasmunt heeft" dat de gulden pas in 1911 geslagen zal worden⁵⁷.

Toch is er niet alle tijd om aan de stempels voor de guldens te werken. Er moeten namelijk wel snel guldens voor Indië geslagen worden. Daarbij blijkt dat moeilijkheden optreden bij het randschrift (God zij met ons). Dit wordt bij het munten weggedrukt. De Muntmeester verklaart later, in 1912:

"Het scheen wenschelijk het stempelmateriaal iets bolter te maken (om het wegdrukken van het randschrift tegen te gaan) en de heer Wienecke begeerde

⁵⁶ Als noot 48.

⁵⁷ RM, brief MvF aan MM dd. 9 aug. 1910, nr G.Th. 55.

meteen een grotere verandering in het model. Daarbij is klaarblijkelijk rekening gehouden met verschillende aanmerkingen, die over 25- en 10-cent-stukken reeds waren gemaakt. Van het eigenlijke model is een reproductie op $\pm$ halve grootte in paraffine mechanisch vervaardigd, hiervan alleen de kop behouden en op een gipsafgietsel het omschrift opnieuw ingesneden, maar nu zóó dat de kop meer naar voren komt en meer ruimte boven het hoofd is vrijgebleven"⁵⁸.

Reeds op 20 september 1910 stuurt de Muntmeester de Minister proefslagen van de gulden met deze vernieuwingen toe. Ook is voor het randschrift een nieuw lettertype met munttechnisch betere eigenschappen gekozen. Hij vraagt om een snelle beslissing "op grond van de groote haast die nog moet worden betracht om tijdig naar dezen proef het stempelmateriaal voor den zeer aanstaanden guldensmuntslag gereed te hebben"⁵⁹. De Minister wil daar wel aan voldoen: zes dagen later stuurt hij een bericht van geen bezwaar, "de wijziging van het randschrift en verplaatsing van het omschrift om den beeldenaar van Hare Majesteit acht ik verbeteringen", schrijft hij⁶⁰. Bij 's Rijks Munt zijn twee verschillende bronzen modellen voor de reductiebank aanwezig voor de op deze manier bewerkte voorzijde. Daarop is te zien dat in dit brons in tweede instantie nog een aantal vrij aanzienlijke wijzigingen zijn aangebracht, die ook op de daarnaar geslagen guldens zijn terug te vinden. Met name betreft het een verlaging van de kraag van de mantel bij hals en nek en het dunner en meer van elkaar los maken van de letters van het omschrift.

Het is kennelijk naar deze wijzigingen dat de Muntmeester in zijn brief van 16 november 1910⁶¹ verwijst, waarin hij meldt dat "de proef op eenigszins grotere schaal met de stempels aantoonde, dat deze uit munttechnisch oogpunt niet waren zooals wel voor goed stempelmateriaal gewenscht is te achten. (...) Ik heb op dien grond onmiddellijk naar den bestaanden beeldenaar nieuwe reducties en leggerstempels doen maken, waarbij meer volledig is rekening gehouden met de uiterst scherpe eischen der munttechniek".

Wienecke schrijft over deze zelfde wijziging een half jaar later: "Toen de guldens onmuntbaar bleken (naar dat eerste model vervaardigd), heeft men de dukatenmunting vóór laten gaan. In dien tusschentijd heb ik getracht een nieuw model te maken evenals voor het tiengulden stuk. Deze stukken zijn wel technisch beter dan de eerste, doch het is duidelijk dat men (...) gedrukt wordt door het onoverkomelijke feit van weer op tijd klaar te moeten zijn!

58 Als noot 38.

59 RM, brief MM aan MvF dd. 20 sept. 1910, nr 2704.

60 RM, brief MvF aan MM dd. 26 sept. 1910, nr G.Th. 18.

61 RM, brief MM aan MvF dd. 16 nov. 1910, nr 3487.

Een artistiek resultaat is in dergelijke omstandigheden volkomen uitgesloten!"⁶².

Dit 'op tijd klaar moeten zijn' zal mede verband gehouden hebben met de aanstaande verhuizing van 's Rijks Munt. Op 20 december 1910 werd in het oude gebouw als laatste munt een dubbeltje in goud geslagen⁶³.

Als we de gehele gang van zaken overzien dan lijkt het voornaamste probleem te zijn, dat reductie van het definitieve ontwerp vooral voor kleinere diameters een te vol en te gedetailleerd beeld oplevert. Bij het munten komen, nog afgezien van verdere technische problemen, die details niet meer over.

Wienecke moet zich van dit probleem bewust geweest zijn. Reeds in 1906 schrijft hij (i.v.m. zijn toenmalig werk aan stuiver en dubbeltje)⁶⁴: "Om een goed resultaat te verkrijgen is men genoodzaakt om telkens het model in te richten naar de te verkrijgen afmetingen, indien deze veel uit elkaar lopen"⁶⁵. Wienecke beschrijft dan ook dat hij, toen de moeilijkheden bleken, eigenlijk weer opnieuw met het opzetten van gipsmodellen wilde beginnen.

De technische problemen met de oude stempels en de noodzaak een aantal aanmuntingen in korte tijd gereed te hebben, mede in verband met de aanstaande verhuizing, hebben er voor gezorgd dat hij daarvoor de tijd niet kreeg. Er ontstond dus ernstige spanning tussen de eisen van muntfabricage enerzijds en de voor een 'artistiek resultaat' benodigde tijd anderzijds. We kunnen het met Wienecke eens zijn dat het resultaat van zijn werk er uit artistiek oogpunt onder heeft geleden.

Bij de bespreking van de vernieuwing van de bronzen pasmunt en van het tot stand komen van de vierkante stuiver⁶⁶ moesten we konkluderen dat door directe invloed van buiten de Nederlandse munt een stuk kwaliteit is onthouden. Dit keer hadden moeilijkheden in de produktieplanning bij 's Rijks Munt in feite het zelfde effect.

Het gouden tientje

Na de gulden is het gouden tientje aan de beurt om de nieuwe beeldenaar te verkrijgen. In overeenstemming met de op dat punt bestaande traditie is het portret op de gouden en zilveren munten tegengesteld gericht. Bovendien luidt het omschrift anders: 'Koningin Wilhelmina God zij met ons'. Er moet voor deze waarde dus een nieuw reductiemodel vervaardigd worden. Van het

62 Als noot 49.

63 J.W.A. van Hengel, *Geschiedkundige aantekeningen betreffende den muntslag in Nederland na 1887*, Bijlage VII bij *Muntverslag over 1936*, p. 78. Deze munt staat bekend als Schulman 889a.

64 Zie JMP 1983, p. 88 e.v.

65 RM, brief J.C. Wienecke aan MM dd. 7 aug. 1906, zonder nummer.

66 JMP 1984, p. 126 en 1896, p. 168.

IX 10 gulden 1911.

voor de gulden gebruikte model is daartoe hoogstwaarschijnlijk een spiegelbeeldige reproductie gemaakt, waaraan het omschrift is toegevoegd. Het portret op gulden en tientje stemt immers in vrijwel alle details (behalve de kijkrichting) overeen (zie afb. IX).

Naar één wijziging wordt verwezen in de brief van maart 1911 waarin de Muntmeester proefslagen voor het tientje aan de Minister aanbiedt⁶⁷. Hij kondigt daarin aan dat het zijn bedoeling is op de keerzijde "het kruis op de kroon nog iets te doen verlagen, opdat dit vrijkome van de letter R". Hij krijgt daarop snel het fiat van de Minister⁶⁸.

Bij de officiële ingebruikneming van het nieuwe gebouw van 's Rijks Munt op 23 juni 1911 is door de Koningin het eerste exemplaar van de nieuwe gouden tientjes geslagen⁶⁹.

DE KEERZIJDEN: CORRECT EN IN STIJL

Het is duidelijk dat bij de beschouwing van de vernieuwingen die de zilveren munt ondergaat de meeste aandacht op de voorzijde van die munt gericht is. De vernieuwing springt daar het meest in het oog en wordt bovendien onderwerp van veel ambtelijke en (later) publieke discussie.

Toch moet in dit overzicht ook aandacht aan de eveneens door Wienecke ontworpen keerzijde van de betreffende munten besteed worden.

Zoals bekend zijn er van die keerzijde twee typen, nl. de door bladerkransen omgeven aanduiding van de waarde op dubbeltje en kwartje en de aan

67 RM, brief MM aan MvF dd. 26 maart 1911, nr 832.

68 RM, brief MvF aan MM dd. 29 maart 1911, nr G.Th. 100.

69 Als noot 63.

weerszijden van het gekroonde rijkswapen geplaatste waarde aanduiding op de halve gulden, de gulden en de (niet uitgegeven) rijksdaalder. Dat laatste type vinden we trouwens ook op beide gouden munten: het tientje en het vijfje.

Het wapen: gekorrigeerd

Hierboven werd reeds aangehaald dat gelijk met het eerste ontwerp voor de vernieuwde voorzijde in mei 1908 ook een ontwerp van de keerzijde aan de Minister is toegezonden⁷⁰.

Het daarop afgebeelde rijkswapen is meer, maar nog niet geheel, in overeenstemming met het bij Koninklijk Besluit vastgestelde Rijkswapen.

- X
- a. Keerzijde van $\frac{1}{2}$ gulden 1908, "Pander-type".
 - b. Ontwerp voor keerzijde $\frac{1}{2}$ gulden, door J.C. Wienecke, (naar foto in archief 's Rijks Munt).
 - c. Keerzijde van $\frac{1}{2}$ gulden 1910, type "hermelijnen mantel".

Vergeleken bij de wapenzijde van de 'Pander-munten' valt daarnaast onmiddellijk op dat het wapenschild sterk vergroot is (zie afb. X). Daardoor is de waarde aanduiding in het gedrang gebracht. Bovendien is binnen die beperkte ruimte het cijfer onevenredig groot t.o.v. de G.

In zijn reactie op dit ontwerp laat de Minister weten dat het wapen inderdaad nog beter in overeenstemming met het K.B. gebracht moet worden⁷¹.

Begin november 1909 stuurt de Muntmeester de Minister een vernieuwd model van wapen en kroon, waarin de wijzigingen zijn aangebracht. Hij vraagt toestemming voor het gebruiken van dit model voor alle munten waarop het wapen moet voorkomen, "al kan het zijn dat de verhouding van wapen en kroon bij verschillende munten iets anders wordt, naar gelang van de telkens beschikbare ruimte. De relatief iets grotere kroon is door den stempelsnijder Wienecke opzettelijk zoo gekozen; er is navolging in te bespeu-

70 RM, doss. 312, brief MM aan MvF dd. 8 mei 1908, nr 1081/478.

71 RM, doss. 312, brief MvF aan MM dd. 26 juni 1908, nr G.Th. 33 Kab.

ren van eenige onzer zoo bekende munten uit de 17e en 18e eeuw"⁷². Bij vergelijken van dit definitieve keerzijde-ontwerp met het eerste ontwerp valt inderdaad op dat de kroon is vergroot; hij bedekt nu de gehele bovenzijde van het wapen. In verband daarmee is de afmeting van het wapenschild weer wat kleiner. Dat beeld komt, zoals de Muntmeester opmerkt, overeen met wat we bijvoorbeeld op 18e eeuwse zilveren guldens of op de 17e eeuwse zilveren rijder zien. In het wapen zijn de blokken niet meer om de leeuw heen gerangschikt, maar vormen duidelijker een deel van de achtergrond waar de leeuw voor geplaatst is.

Daarnaast is de vorm van de onderzijde van het wapen aangepast. Ook is de onderstreping van het omschrift door een binnencirkel weggefallen. Op het eerste ontwerp vormde die binnencirkel een voortzetting van de onderzijde van het wapenschild. Mogelijk hangt het weglaten van deze cirkel met de nieuwe vorm van die onderzijde samen. We zien dat door deze wijzigingen ook de waarde aanduiding weer wat minder in de knel komt en dat het formaat van cijfer en G meer in overeenstemming gebracht zijn.

De gevraagde instemming met dit model wordt door de Minister binnen vier dagen gegeven⁷³.

Al met al kan over de vernieuwing van dit type van de keerzijde gekonkludeerd worden dat, ondanks duchtige vernieuwing van de vormgeving, geen ingrijpende wijzigingen van de inhoud tot stand zijn gekomen. Die ligt dan ook in de Wet vast. Het ontwerp wordt door Hoitsema enkele jaren later dan ook als 'wel zeer afgezaagd' omschreven.

De eiketakken: in stijl gebracht

Over de vernieuwing van het andere type keerzijde zijn nog minder woorden vuil gemaakt dan over die van het wapen. In juli 1910 stuurt Muntmeester Hoitsema proefstukken van het vernieuwde kwartje aan de Minister. Hij schrijft bij die gelegenheid: "Gelijk bij den 1/2 cent korten tijd geleden het geval is geweest, is het noodig gebleken ook van de Nederlandsche zilveren pasmunt met de beeldzijde tevens de tegenzijde te vernieuwen, uitgaande van het denkbeeld dat het ongewenscht is, telkens aan de muntstempels veranderingen aan te brengen, maar dit alleen nu te doen, nu toch een der zijden ingrijpend is gewijzigd"⁷⁴. Hij vraagt de Minister instemming met dit nieuwe ontwerp, meteen ook voor het dubbeltje dat "een volkomen analoog uiterlijk verkrijgt" maar waarvoor de stempels nog niet gereed zijn. Bij het verlenen

72 RM, brief MM aan MvF dd. 2 nov. 1909, nr 2689/1370.

73 RM, brief MvF aan MM dd. 6 nov. 1909, nr Kab. 34.

74 RM, brief MM aan MvF dd. 22 juli 1910, nr. 2129.

- XI a. Keerzijde van 25 cent 1906, "Pander-type".
b. Keerzijde van 25 cent 1910, type "hermelijnen mantel".

van de gevraagde instemming wordt over de vernieuwde keerzijde niet meer gerept⁷⁵.

Toch is bij vergelijking van het uiterlijk van bv. het 'Pander-kwartje' met het vernieuwde kwartje duidelijk een aantal wijzigingen aanwijsbaar (zie afb. XI). Ten eerste zijn cijfers en letters verzwaaard en (vooral wat het jaartal betreft) wat vergroot.

De meest opvallende wijziging betreft echter de eiketakken die de omlijsting vormen. Bij het Pander-type gaat het om een op formele wijze vorm gegeven eikekrans, die in het muntbeeld geen verband aangaat met de tekst. De vernieuwde krans gaat dit verband duidelijk wél aan. De bladeren zijn op meer natuurlijke wijze weergegeven en omspelen de tekst op zo'n manier dat een gebonden muntbeeld, een integratie van waarde aanduiding en omlijsting ontstaat. Hier is een volkomen analogie aanwezig met de vernieuwing van de keerzijde van het brons, die in dezelfde periode zijn beslag kreeg⁷⁶.

We kunnen konkluderen dat zo, wat de keerzijde betreft, een eenheid van stijl voor de bronzen en kleine zilveren munten tot stand is gekomen.

HET VIJFJE: FRIS OF AFGEZAAGD?

Het 'Gouden Vijfje' is aan het begin van de eeuw niet meer als muntstuk in omloop. De laatste maal dat het met een behoorlijke oplage geslagen is, was in 1827.

In de Muntwet is sinds 1847 zo'n vijf gulden munt niet meer opgenomen. In 1911 is er echter aanleiding toch weer aan invoering te denken. Dat hangt samen met het opraken van de overvloedige zilvervoorraad die al tientallen jaren in de vorm van rijksdaalders in de kelders van de Nederlandsche Bank

75 RM, brief MvF aan MM dd. 9 aug. 1910, nr G.Th. 55.

76 Uitgebreider beschrijving van deze vernieuwing en het verband met de Jugendstil JMP 1983, p. 102 en 1984, p. 115-117.

aanwezig is. In verband daarmee schrijft de Muntwet 1901 voor dat de voor de circulatie benodigde zilveren munten vervaardigd worden van omgesmolten zilvergeld uit deze voorraad. Deze bron van zilver dreigt in 1911 echter snel uitgeput te raken door een snelle toename van de omvang van de circulatie, met name in Indië.

De Minister van Financiën wil daarom met een voorstel tot wetswijziging komen. Enerzijds wil hij het mogelijk maken dat munten vervaardigd zullen worden uit baren zilver, anderzijds wil hij een gouden vijfguldenstuk in omloop brengen. Daarmee wil hij de behoefte aan (zilveren) guldens en rijksdaalders in de circulatie verminderen. In november 1911 nodigt hij Muntmeester Hoitsema uit voorstellen te doen voor nieuwe wetsteksten, ook over het nieuw te omschrijven uiterlijk van de stuiver⁷⁷ en de wettelijk vastgestelde 'ruimten van gewicht en gehalte'. Die wil hij in één voorstel tot wetswijziging bundelen. Verder schrijft hij: "Naar ik verwacht, zullen, wat het uiterlijk van de nieuwe munt betreft, de bezwaren zich in hoofdzaak richten tegen den geringen omvang van het stuk en tegen mogelijke verwarring met het centstuk. Bij Uwe voorstellen zal er mitsdien, zooveel als de uit de aard der zaak vaststaande grenzen zulks toelaten, naar gestreefd moeten worden aan die bezwaren de grond te ontnemen. Ik zou gaarne in de gelegenheid zijn te zijner tijd eenige proefstukken aan de Tweede Kamer over te leggen". Aan een nieuwe diskussie, analoog aan die over het 'avondkwartje'⁷⁸ heeft de Minister kennelijk geen behoefte.

Hoitsema laat er geen gras over groeien. Binnen acht dagen stuurt hij de Minister een uitvoerige brief met voorstellen⁷⁹. Wat het vijfguldenstuk betreft konstateert hij dat de mogelijkheden om dat qua afmeting te doen verschillen van de bestaande munten beperkt zijn. Allereerst staat, gezien de gouden standaard, immers vast dat het stuk (bij een gehalte van 900/1000) een gewicht van 3,36 g zal hebben. Om het stuk niet te dun te maken moet het dan kleiner worden dan de cent (die 19 mm meet). Maar ook moet rekening worden gehouden met de Indische halve cent van 17 mm. Als enige diameter blijft eigenlijk 18 mm over, ook Hoitsema vindt dit onbevredigend. Te meer daar er ook geen verschil is aan te brengen in de rand. De Muntwet schrijft voor dat zowel de bronzen munten als het gouden tientje gekarteld zijn, dus dat zal met het vijfje ook moeten gebeuren.

De enige manier om verwarring met andere munten te voorkomen is een zoveel mogelijk afwijkend uiterlijk voor de nieuwe munt. Hoitsema doet

77 RM, doss. 348, brief MvF aan MM dd. 3 nov. 1911, nr Kab. 40.

78 Zie JMP 1986, p. 122 e.v.

79 RM, doss. 348, brief MM aan MvF dd. 11 nov. 1911, nr 3268.

meteen de nodige voorstellen. Wat de *voorzijde* betreft stelt hij voor van de juist op het zilver verschenen beeldenaar het borstgedeelte weg te laten en om ter wille van de ruimte het omschrift te beperken tot KONINGIN WILHELMINA. In zijn argumentatie haakt hij duidelijk in op de rond de nieuwe beeldenaar ontstane discussie. Hij schrijft daarover: "In het bijzonder voor de kleine munt is deze minder goed; het zou veel beter staan als niet deze beeldenaar, maar de gewijzigde, zonder buste op het nieuwe, kleine muntje, kon worden aangebracht. Niet alleen meen ik, dat een beeldenaar, die veel meer veld vult, bij op zich zelf goede uitvoering, een fraaier voorkomen aan een muntstuk geeft, maar, hetgeen belangrijker is, ik vrees zelfs dat de uitmuntung van den tegenwoordigen beeldenaar, verkleind, niet zal slagen. Juist de buste blijkt een niet geringe hinderpaal bij het munten". Zijn betoog voor één portret op de gehele muntserie van een paar jaar eerder is de Muntmeester inmiddels kennelijk vergeten.

- XII a. Ontwerptekening nr 1 voor nieuwe keerzijde 5 gulden.
 b. Ontwerptekening nr 2 voor nieuwe keerzijde 5 gulden.
 c. Ontwerptekening nr 3 voor nieuwe keerzijde 5 gulden.

Wat de *keerzijde* betreft kan de Muntmeester de Minister al een drietal schetsontwerpen voorleggen (afb. XII a-b-c). Hij heeft die naar een tweetal eerste ruwe schetsen van Wienecke laten uitwerken door diens assistenten J. Th. Küppers en G. Achterberg. Hoitsema levert bij deze schetsen uitvoerig commentaar, waarin hij zijn voorkeur uitspreekt voor het derde ontwerp, (afb. XII c) waarbij dan nog wel de tekens 5 G vergroot zouden moeten worden en het randornament van "golven der zee" vervangen door "een ander eenvoudig lijnornamentje".

Terzijde kan er hier aan herinnerd worden dat Wienecke naar hetzelfde motief van 'golven der zee' teruggrijpt als hij een half jaar later voor de vierkante stuiver de ruimte tussen het ronde middendeel en de buitenomtrek moet vullen. In het 5-guldenontwerp heeft dit motief een overeenkomstig

doel: het vullen van de ruimte tussen het vierkante centrale gedeelte en de ronde omtrek⁸⁰.

De Muntmeester besluit deze passage van zijn brief met "Nu er in het algemeen geen groote instemming bestaat met het uiterlijk der nieuwere muntsoorten (...) zou ik niet gaarne een gelegenheid verzuimen om tot gunstiger uitkomsten, zij het voorloopig voor een enkel stuk, te geraken".

Als Hoitsema na twee maanden in deze geen reactie heeft gehad dringt hij er bij de Minister op aan met spoed een keuze te maken uit de toegezonden ontwerpen voor de keerzijde. Hij voegt daar aan toe dat "aangezien men over het voorgestane denkbeeld niet zal kunnen oordelen, voordat men werkelijke muntstukjes op ware grootte, met een nieuwe voorstelling voor oogen heeft, heb ik aanstonds een tweetal ontwerpen op voorloopige wijze doen uitvoeren. Er zijn hiervan stempels op ware grootte gemaakt"⁸¹. Een afslag van elk daarvan (eenzijdig op een vierkant gouden plaatje) stuurt hij de Minister toe.

XIII a. Proefslag naar ontwerp tekening nr 2 (17 × 17 mm).

b. Proefslag naar ontwerp tekening nr 3 (18 × 18 mm).

Deze stempels en proefslagen zijn nu nog in de verzameling van 's Rijks Munt aanwezig (afb. XIII a-b). Opnieuw spreekt de Muntmeester zijn voorkeur uit voor het ontwerp met de leeuw, al heeft hij bij de uitvoering nog steeds bedenkingen die hij echter "niet aanstonds den vervaardiger heeft willen opdringen". "Deze proefontwerpen hebben het doel een lans te breken voor een nieuw uiterlijk van het ontworpen 5-guldenstuk, afwijkend van het nu op zoovele onzer munten reeds zoo lange jaren voorkomende en wel zeer afgezaagde onderwerp van 'wapen met kroon' en een rondom geplaatst omschrift. Kan Uwe Excellentie zich er mede vereenigen om aan een geheel nieuw muntstuk nu eens een nieuw, frisch, uiterlijk te geven, dan zal ik mij haasten op den ingeslagen weg door te gaan" zo besluit Hoitsema zijn opmerkingen over de keerzijde.

Over de voorzijde meldt hij slechts dat een nieuwe beeldenaar is geboetseerd als in zijn vorige brief omschreven. Een intrigerende mededeling, maar de

80 Zie JMP 1986, p. 166.

81 RM, brief MM aan MvF dd. 12 jan. 1912, nr 173.

Minister krijgt geen afbeelding van dit ontwerp toegezonden. Bij naspeuringen in het archief van de Munt kwam echter een bronzen model voor de reductiebank tevoorschijn dat in hoge mate met bedoelde omschrijving overeen stemt. Het is dan ook waarschijnlijk dat de Muntmeester op dit model (afb. XIV) doelt. Bij vergelijking van dit model met de beeldenaar op

XIV Ontwerp voor nieuwe voorzijde 5 gulden (model voor reductiebank).

het zilver valt onmiddellijk op dat binnen het beeldvlak het portret relatief veel groter is. De ruimte daarvoor is geschapen door beperking van het omschrift en door reductie van de buste tot een klein, sterk vereenvoudigd stuk kraag. Opvallend is ook dat de koningin een ander diadeem draagt, namelijk het diadeem waarmee ze ook door Pander is afgebeeld op het Kroningstype. Het hele beeld doet zodoende duidelijk veel meer dan dat van het zilver denken aan het Pander-type. Men kan zich afvragen, in hoeverre dit is ingegeven door de heftige reacties die het nieuwe portret op het zilver losmaakte.

In zijn antwoord aan Hoitsema kiest de Minister voor het keerzijde-ontwerp met het woord Nederland. Het ontwerp waar de Muntmeester de voorkeur aan geeft vindt hij "bijzonder fraai", maar hij meent dat dit teveel lijkt op de voorzijde van de cent. Het was nu juist de bedoeling om het vijfje met een nieuw ontwerp een van de cent duidelijk verschillend uiterlijk te geven⁸².

Een maand later, in februari 1912, heeft de Minister opnieuw aanleiding zich tot de Muntmeester te richten. Hij stuurt deze nl. het kommentaar dat de Raad van State had bij het nieuwe uiterlijk van de stuiver, zoals in de voorgestelde wijziging van de Muntwet omschreven⁸³. Hij voegt daar de

82 RM, brief MvF aan MM dd. 18 jan. 1912, nr G.Th. 97.

83 Zie JMP 1986, p. 163.

vraag aan toe "of het, ZONDER AAN DE EISCHEN VAN HET WERK TEKORT TE DOEN, mogelijk ware een 12-tal gouden 5-guldenstukken, zooals die zullen voorgesteld worden" binnen tien dagen gereed te hebben om ze aan de Staten-Generaal te overleggen⁸⁴. De Minister is blijkens deze brief kennelijk van plan alsnog een bij het nieuwe uiterlijk van de keerzijde passende omschrijving in het bij de Kamer in te dienen wetsontwerp op te nemen. Hij wil eventuele kritiek in de kiem smoren door meteen aantrekkelijke proefslagen te vertonen.

Binnen een week doet de Minister die brief echter volgen door een zeer korte missive, waarin hij stelt dat de vijfguldenmunt uitgevoerd moet worden overeenkomstig het bij de Raad van State voorgelegde voorontwerp van wet, dus analoog aan het gouden tientje⁸⁵. Het hele projekt om aan deze munt een 'fris uiterlijk' te geven wordt daarmee afgeblazen.

Naar de motieven die de Minister tot dit besluit gebracht hebben kunnen we slechts gissen. Wellicht zag hij er tegen op bij Raad van State en Parlement opnieuw met een voorstel voor een vernieuwd uiterlijk voor een munt aan te komen. Ook kan men zich voorstellen dat het feit dat juist in deze week de Minister een uitvoerige brief van stempelsnijder Wienecke met klachten over diens werkomstandigheden ontving⁸⁶ een rol bij dit besluit gespeeld heeft.

In die brief schrijft Wienecke over de vijf-guldenmunt dat "beide 5-gulden ontwerpen, in Uw bezit, vervaardigd zijn volgens de gegevens van dr. C. Hoitsema". Hij gaat verder: "Tot zijn groot genoegen kreeg ondergeteekende echter op 17 februari ll. de opdracht van dr. C. Hoitsema om voor het 5-guldenstuk ook eens een ontwerp in te dienen 'geheel naar eigen inzicht'". Wellicht zag de Minister langdurige discussies over wéér een nieuw ontwerp aankomen. Dat ontwerpproces had hij moeilijk kunnen bespoedigen, gezien zijn juist dezelfde maand in de Eerste Kamer gedane toezegging dat hij "zal zorgdragen dat Wienecke in het vervolg alle mogelijken tijd zal hebben om zijn kunstprodukten behoorlijk te verzorgen"⁸⁷.

Hoe het ook zij, het is duidelijk dat van een 'fris' gouden vijfje niets zal komen en dat het publiek het zal moeten doen met het 'zeer afgezaagde onderwerp van wapen met kroon'.

De Muntmeester laat de Minister per omgaande weten dat hij de stempelsnijder heeft "opgedragen zoowel voor de voor- als voor de tegenzijde redukties en verder materiaal voor een 5-guldenstuk voor te bereiden, analoog aan de stempels van het 10-guldenstuk. Met het oog op een nieuwe beeldenaar voor

84 RM, brief MvF aan MM dd. 20 febr. 1912, nr G.Th. 109 (nadruk in het origineel).

85 RM, brief MvF aan MM dd. 26 febr. 1912, nr G.Th. 90.

86 Zie noot 52.

87 Handelingen van de Eerste Kamer, 15 febr. 1912.

dit stuk had ik reeds voorloopig de Particulier-secretaris van H.M. de Koningin mondeling gepolst over de mogelijkheid nog eens weder een neuen profielfoto van H.M. te kunnen verkrijgen (...) Ik deel nu genoemden Particulier-secretaris mee, dat de zaak geen voortgang zal hebben"⁸⁸. Hij doet dat de volgende dag inderdaad⁸⁹.

De rest van het verhaal is kort. In oktober 1912 stuurt de Muntmeester de Minister een proefafslag van het nieuwe vijfje. "De modellen van het 10-guldenstuk zijn hiervoor gebezigd", zo schrijft hij⁹⁰.

Wat de voorzijde betreft is er echter in dat model toch wel een en ander gewijzigd. Bij vergelijking van vijfje en tientje (afb. XV a-b) blijkt bv. dat op

XV a. Voorzijde van 5 gulden 1912.
b. Voorzijde van 10 gulden 1911.

het vijfje de koningin nog steeds het 'Pander-diadeem' draagt. Ook is de buste kleiner en de kraag eenvoudiger uitgevoerd. Tenslotte is het vijfje voorzien van een rand van hele parels, in plaats van de halve parels die overigens op de stukken met de nieuwe beeldenaar voorkomen. "Ook deze verandering is in meer dan één opzicht als een verbetering te beschouwen", zo meent Hoitsema.

Binnen een week antwoordt de Minister dat "de proefafslag van het voorgestelde 5-guldenstuk mij slechts aanleiding geeft tot de opmerking dat de letter G van de waarde aanduiding niet voldoende duidelijk is door te groote overeenstemming met de letter C"⁹¹. De dwarsstreepjes aan begin en eind van de letter moeten zwaarder en duidelijker worden. Voor het overige keurt hij het proefstuk goed.

Na korrektie van de gesignaleerde onduidelijkheid wordt een miljoen gouden vijfjes geslagen en in omloop gebracht. Het is dan 85 jaar geleden dat dat

88 RM, brief MM aan MvF dd. 29 febr. 1912, nr 684.

89 RM, brief MM aan jhr. F.M.L. van Geen dd. 1 maart 1912, nr 688.

90 RM, brief MM aan MvF dd. 9 okt. 1912, nr 2764.

91 RM, brief MvF aan MM dd. 14 okt. 1912, nr G.Th. 83.

voor het laatst op enige schaal gebeurde. Voor het publiek gaat het dan ook om een geheel nieuw soort munt.

Al gauw blijkt dan dat de Minister terecht heeft voorzien dat van verwisseling met de cent sprake zou kunnen zijn. Alsnog wordt daarvoor een oplossing gevonden, nl. het donker kleuren van nieuw geslagen centen⁹².

Het zal nadien 75 jaar duren voor er bij 's Rijks Munt weer Nederlandse vijf-guldenstukken geslagen worden. Goud komt daar dan niet meer aan te pas. Op 12 augustus 1987 wordt een beperkt aantal proefstukken van het nieuwe vijfje geslagen (met het jaartal 1987). In mei 1988 worden de nieuwe munten in omloop gebracht. De herinnering aan het vijfje van 1912 is dan onder het publiek al goeddeels verdwenen. Opnieuw wordt verwarring gemeld met een andere munt: het vijfguldenstuk zou te veel op een stuiver lijken.

DE RIJKSDAALDER, EEN RAADSEL

In de verzameling van 's Rijks Munt is een proefslag aanwezig van een rijksdaalder 1913 met de beeldenaar 'hermelijnen mantel' (Sch. 783). Ook zijn daar modellen voor de reductiebank aanwezig voor voor- en keerzijde van deze munt.

Gezien de datum is aan deze rijksdaalder kennelijk gewerkt, nadat het ontwerp voor de vierkante stuiver definitief gereed was (mei 1912)⁹³ en na afronding van het werk aan het gouden vijfje (oktober 1912).

Bekijken van de voorzijde (afb. XVI) leert ons dat in vergelijking met die van de gulden weer een en ander gewijzigd is. Met name is het diadeem weergegeven als op de vijf gulden en is de kraag van de mantel veel eenvoudiger. Verder zijn er verschillen in de weergave van het haar en de bovenzijde van de blouse.

Er is dus sprake van een vernieuwd model, waaraan Wienecke het nodige werk heeft moeten besteden.

Het merkwaardige is dat in de archieven geen enkele vermelding van het werk aan de rijksdaalder te vinden is.

In het Muntverslag over 1910 staat nog te lezen, dat de reproductie van de vernieuwde beeldenaar en wapenzijde voor het 10-guldenstuk *en de rijksdaalder* nog dienen te worden beëindigd⁹⁴. In het verslag over 1912 staat echter dat in het verslagjaar voltooid is wat aan leggermateriaal moest worden

92 Zie JMP 1984, p. 122-123.

93 Zie JMP 1986, p. 168.

94 *Muntverslag* 1910, p. 13 (nadruk van schr.).

XVI Model voor reductiebank voor proefslag voorzijde 2½ gulden 1913.

gemaakt, waarbij ontwerpen en stempels voor stuiver en vijfje genoemd worden, maar over een rijksdaalder niet meer wordt gerept⁹⁵.

In de periode van 1875 tot 1929 zijn heel weinig rijksdaalders geslagen. In 1902 werd er een 100.000-tal met de Pander-beeldenaar gemaakt (met het jaartal 1898), wellicht vanuit de overweging dat de muntserie ter gelegenheid van de kroning van de nieuwe vorstin compleet moest zijn.

Overigens bestond er tot 1912 in het geheel geen behoefte aan nieuwe rijksdaalders voor de circulatie. In de kelders van de Nederlandsche Bank lagen daarvan immers nog grote voorraden, die in omloop konden worden gebracht.

In 1912 is die voorraad door ommunting inmiddels uitgeput. (Daarom is het dan ook nodig in de Wet de mogelijkheid te openen voor het muntenbaar zilver te kopen). Kennelijk is er echter ook na 1912 in de circulatie geen behoefte aan nieuwe rijksdaalders. Het in omloop brengen van gouden vijfjes was ook mede bedoeld om de behoefte aan rijksdaalders te verminderen.

Een lid van de Eerste Kamer juicht uit dat oogpunt het invoeren van gouden vijfjes toe⁹⁶. Het zou voortaan niet meer nodig zijn met een zak vol zilvergeld rond te lopen, zo stelt hij. Hij verkeerde echter in een maatschappelijke uitzonderingspositie. Het grootste deel van het volk krijgt in die tijd zelden

95 *Muntverslag* 1912, p. 24.

96 *Handelingen Eerste Kamer*, 29 oktober 1912.

een gulden in handen, laat staan een rijksdaalder. In het artikel over de vernieuwing van het brons in deze reeks is daar al op geduid⁹⁷.

Een treffende illustratie hiervan is de opschudding die in oktober en november 1912 in ons land ontstaat over het in omloop zijn van valse guldens.

In de *Enkhuizer Courant* staat te lezen:

"VALSCHE GULDENS OP URK.

Men meldt van Urk: Ter waarschuwing zij bij deze gemeld, dat het herhaaldelijk blijkt, in de laatste tijd ook deze week weer, dat alhier valsche guldenstukken in omloop zijn. Onder anderen ontbreekt het opschrift 100 c. onder het wapen. Men zij dus op zijn hoede!"

De burgemeester van Bovenkarspel stuurt de Muntmeester een knipsel en een zestal guldens uit de jaren 1904-1911 ter beoordeling. Hij is bezorgd dat door Urker vissers valse guldens in zijn gemeente in omloop worden gebracht⁹⁸. Ook de burgemeesters van Stedum, Oudelande en andere plaatsen sturen in die tijd guldens die hen ter hand zijn gesteld omdat ze "onvoorwaardelijk geweigerd worden als valsch" vanwege het ontbreken van de aanduiding 100 c.

De Muntmeester kan alle briefschrijvers gerust stellen. Hij wijst er in zijn antwoord op dat sinds de wijziging van de Muntwet in 1901 de aanduiding 100 c. op de guldens ontbreekt en dat sinds 1911 een geheel vernieuwde beeldenaar wordt gebruikt⁹⁹.

Het is tekenend dat na 10 jaar de bevolking nog zo weinig vertrouwd is met het vernieuwde uiterlijk van de gulden, dat daarover opschudding kan ontstaan. Ook zijn plaatselijk blijkbaar te weinig guldens in omloop om als vergelijkingsmateriaal te dienen. De circulatie van het 'grove zilver' is kennelijk zeer beperkt. Hoe het ook zij, rijksdaalders van het nieuwe type worden niet in omloop gebracht. Het is bij een proefslag gebleven. Dat er over het voorbereiden van deze munt geen korrespondentie te vinden is, wijst erop dat dit een interne kwestie bij 's Rijks Munt is geweest.

Er zijn meerdere aanwijzingen dat Hoitsema in die tijd niet goed weet wat hij zijn stempelsnijder moet laten doen. In een brief uit oktober 1913 schrijft Hoitsema de Minister¹⁰⁰:

"De werkzaamheden van den stempelsnijder Wienecke zijn eigenlijk voor een groot deel ten einde geloopt nu het materiaal voor de nieuwe munten gereed is. (...)

Er ontstaat dus nu de eigenaardige toestand, dat ik den genoemden stempel-

97 Zie JMP 1984, p. 107.

98 RM, doss. 2, brief van burgemeester van Bovenkarspel aan MM dd. 2 nov. 1912, nr 192B.

99 RM, doss. 2, diverse gelijkluidende brieven van oktober en november 1912.

100 RM, doss. 2, brief van MM aan MvF dd. 10 okt. 1913, nr 2892 AZ.

snijder geen werkzaamheden kan opdragen, een toestand, die ook voor den betrokkenen alles behalve aangenaam is".

Vervolgens stelt hij voor Wienecke bij andere departementen te belasten met "het ontwerpen en maken van modellen van architectonische onderdeelen van gebouwen (schepen) enz. welke van rijkswege worden gebouwd, of ook andere werkzaamheden op het gebied van beeldende kunst".

Deze suggestie is overigens door de Minister genegeerd.

Overigens wordt hieronder nog verder ingegaan op de verhouding tussen Hoitsema en Wienecke in deze periode. Daaruit komen nog andere redenen naar voren waarom de Muntmeester zijn stempelsnijder liever kwijt dan rijk is.

Het lijkt, gezien deze achtergrond, niet onwaarschijnlijk dat de Muntmeester Wienecke heeft opgedragen een rijksdaalder te vervaardigen, hoewel hij wist dat van uitgifte daarvan niets zou komen, louter om hem iets te doen te geven.

KOMMENTAAR EN DISKUSSIE

In dit hoofdstuk willen we ons bezig houden met de publieke reactie op de nieuwe munten. We beperken ons daarbij niet tot de portretdragende waarden, maar gaan met name ook op de ontvangst van de vierkante stuiver in.

De algemene kritiek leidt tot een discussie rond en tussen de Muntmeester, Hoitsema, en de stempelsnijder, Wienecke. In die discussie is al gauw niet alleen meer de kwaliteit van de nieuwe munten, maar ook de verdeling van verantwoordelijkheden in het ontwerpproces aan de orde.

Juist dat laatste aspect geeft ons aanleiding om uit hedendaags perspectief op de toenmalige discussies terug te kijken.

De kritiek op de nieuwe munten ...

Zodra in oktober 1910 de eerste kwartjes met de nieuwe beeldenaar in omloop worden gebracht, wordt daaraan in de pers de nodige kritische aandacht geschonken.

Een opvallende bijdrage, in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, is afkomstig van een (niet nader genoemd) 'lid der commissie van redactie van het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde'¹⁰¹. Deze begint zijn ingezonden brief met een 40-regelige lofuiting aan het adres van Wienecke en schrijft vervolgens:

¹⁰¹ NRC 20 oktober 1910.

"Zien wij nu de nieuwe kwartjes, dan vragen we ons in stomme verbazing af: is dat werk van Wienecke? (...) Zo leelijk, grof, onafgewerkt — in een woord het slechtste wat tot nog toe in Nederland op muntgebied is voortgebracht! (...)

Heeft men den bekwamen stempelsnijder aan 's Rijks Munt wel de noodige vrijheid gelaten in de opvatting van zijn taak, heeft men hem soms overhaast, hebben soms weer allerlei tot oordeelen onbekwame, maar helaas niet onbevoegde personen hun invloed doen gelden en hebben zij den kunstenaar belet werk te leveren, zooals we van hem mochten verwachten en zéér stellig weten, dat hij ook in staat is te maken?

Antwoord op deze vragen verwachten we niet, alleen de kunstenaar zelf zou het kunnen geven ... als hij niet tevens ambtenaar was! Toch acht ik het van belang deze vragen onder de oogen van het publiek te brengen, dat volkomen terecht de kwartjes algemeen leelijk vindt en natuurlijk den maker de schuld geeft, aan wiens schuld in deze ik voor mij niet *kan* gelooven".

Deze benadering zet de toon voor verder reacties. In dezelfde krant staat een week later een serie van drie artikelen over 'De nieuwe muntstempels'¹⁰². De auteur daarvan ondervraagt n.a.v. bovengenoemde ingezonden brief 's Rijks Muntmeester Hoitsema. Deze geeft als zijn mening: "Men kan in oordeel verschillen, en de artiest kan natuurlijk gelukkiger of minder gelukkig in zijn conceptie wezen; maar (...) het is zoo gemakkelijk om met eenige krachtige termen afkeuring uit te spreken in een geval, waarbij individueele smaak een groote rol vervult. En dan nog wel onder de vriendelijke opmerking dat men de erkende bekwaamheid van den maker boven twijfel stelt. Ik dacht zoo dat voor hen, die, om welke reden dan ook, van hun belangstelling meenen blijk te moeten geven, juist uit deze overweging, eenige meerdere bescheidenheid in hun uitdrukkingen wel te verdedigen zou zijn".

Hij gaat vervolgens in op de vraag of de ontwerper wel voldoende vrijheid is gelaten:

"*Geringer* vrijheid dan voor den muntstempel-ontwerper is niet goed denkbaar. (...) Boetseeren moet hij als het ware onder een micrometerschroef. En wat nog het ergste is: het op den proef stellen gaat eigenlijk pas goed bij de definitieve toepassing. Dan nog veranderingen aan te brengen, plaatselijke wijzigingen, zonder het geheel te schenden, kan nauwelijks met recht worden verlangd. De nieuwe munt, zooals zij in omloop komt, is eigenlijk pas de proef op de som. Daaruit kan men voor het vervolg goede leering trekken.

¹⁰² NRC 27, 28 en 29 oktober 1910. Bij de artikelen wordt geen auteur genoemd. Maar V. Tournier (RBN 1911, p. 411) noemt "un éminent critique hollandais, M. Brusse" als schrijver. Ook Hoitsema (brief genoemd in noot 38) noemt M.J. Brusse als auteur van deze artikelen.

Want anders kwam het werk nooit af. Dan zou men, door ervaring geleid, telkens met een geheel nieuwen opzet moeten beginnen. (...) En 't hoeft geen betoog dat dat thans niet meer mogelijk is; de redenen liggen voor de hand. — Het werk moest nu achter elkander worden voleindigd”.

De schrijver van het artikel heeft echter uit 'terloopsche mededeelingen' begrepen 'dat het Hare Majesteit behaagd heeft één keer eenige oogenblikken voor den artiest te poseeren', en wel in mei 1910. Reeds in augustus van dat jaar waren de halve guldens voor Indië gereed. Hij vervolgt:

”Hebben wij dit een en ander juist met elkander in verband gebracht, dan moeten de vragen of den stempelsnijder wel de noodige gelegenheid is geschonken om zijn ontwerp te vervolmaken, en of hij voor zijn moeizame en gewichtige taak wel over den noodigen tijd heeft beschikt, voorzeker ontkennend worden beantwoord”.

Als in juni 1911 de nieuwe guldens in Nederland worden uitgebracht is dat aanleiding tot een nieuwe reeks publikaties.

In *De Kunst* valt bv. te lezen¹⁰³:

”Niettegenstaande de allerwege gevoerde kritiek op de een tijd geleden uitgegeven nieuwe kwartjes en dubbeltjes, heeft 's Rijks Munt het oorbaar geacht het Nederlandsche volk te 'verrijken' met een nieuwen gulden, die denzelfden beeldenaar draagt als de genoemde pasmuntstukjes; een beeldenaar zóó lelijk, zóó 'onbenullig', dat zijns gelijke onder de munten der beschaafde en der onbeschaafde wereld niet of nauwelijks te vinden is.

Wij weten niet wat onzen stempelsnijder Wienecke tegenwoordig mankeert, om dergelijke prullaria te maken!”

Een beschouwing met een wat bescheidener toon vinden we in de *Revue belge de Numismatique*¹⁰⁴. De strekking van dat betoog komt vrijwel overeen met dat van de NRC-artikelen, die Tourneur ook met instemming aanhaalt. Hij voegt daar echter enige observaties aan toe.

”Sur le florin, le buste semble pencher en avant; sur les trois autres pièces, l'inscription touche pour ainsi dire la coiffure de la souveraine, et là, c'est la disproportion des dimensions de l'effigie par rapport à l'étendue du champ qui est la cause de tout mal. (...)

L'effigie qui les orne a été réduite à quatre diamètres différents sur le même modèle.

103 dr. N., De nieuwe guldens, in *De Kunst, geïllustreerd weekblad voor toneel, muziek, beeldende kunsten, letteren, bouwkunst en kunstnijverheid*, 10 juni 1911.

104 V. Tourneur, Les nouvelles monnaies des Pays-Bas, in *RBN* 66 (1911), p. 411-415. Tourneur publiceerde een jaar later een boek over het werk van Wienecke: *J.C. Wienecke, médailleur et graveur de la Monnaie royale d'Utrecht*, Paris 1912.

Ce modèle était fait en vue de l'exécution de la pièce d'un florin, voilà pourquoi celle-ci est incontestablement si supérieure aux autres.

Sur les trois réductions inférieures en diamètre, le détail est totalement perdu. En effet, plus le diamètre doit être réduit, plus la simplification du modèle s'impose, et il est indispensable de faire un modèle différent pour chaque pièce en particulier".

Voorts wijst Tourneur nog op de hoeveelheid tekst die (krachtens wettelijk voorschrift) op de munt staat: WILHELMINA KONINGIN DER NEDERLANDEN op de voorzijde en MUNT VAN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN op de keerzijde. Dat is op een dubbeltje van 12 mm doorsnede (binnen de parels) gewoon te veel, zo stelt hij.

Een opmerkelijke bijdrage in het openbare debat wordt geleverd door het lid van de Eerste Kamer W.S.J. van Waterschoot van der Gracht. Die grijpt in februari 1912 de behandeling van de begroting van het Ministerie van Financiën aan om zijn kritiek op de nieuwe munten te uiten¹⁰⁵. Hij doet dat door uitvoerig te citeren uit de hierboven genoemde artikelen uit de NRC van oktober 1910, die hij kennelijk 1½ jaar voor dat doel bewaard heeft.

Hij konkludeert dat de Minister er voor zorg moet dragen dat de stempelsnijder voortaan de nodige vrijheid heeft om zijn werk te doen. Het aangekondigde gouden vijfje moet mooier worden dan de overige munten, zo meent hij.

In zijn antwoord zegt minister Kolkman onder meer:

"Het is mogelijk, dat den heer Wienecke, die overigens over dezen dag tevreden kan wezen, te korten tijd is gegund om behoorlijk zijn kunst aan de muntstukken dienstbaar te maken, maar ik zal er in elk geval voor waken dat in de toekomst van hem niet te veel werk zal worden gevorderd in korten tijd en ik wil hopen dat het oordeel van den heer Van Waterschoot v.d. Gracht gunstiger zal zijn over de nieuwe munten die wij binnenkort zullen krijgen. Ik zou niet weten welke moeilijkheden Wienecke in den weg zouden zijn gelegd, maar nog eens, ik zal zorg dragen dat hij in het vervolg allen tijd zal hebben om zijn kunstproducten behoorlijk te verzorgen".

Het geheel tot nu toe overziend, kunnen we de in het openbaar op de nieuwe beeldenaar geuite kritiek als volgt samenvatten:

— De voorzijde van de nieuwe munten wordt algemeen als 'lelijk' gekwalificeerd. Voor zover nader wordt aangeduid wát er dan zo lelijk is, wordt gewezen op het te kleine portret. Dat wordt zo klein doordat veel ruimte wordt ingenomen door de buste. Daardoor komt het portret bovendien in konflikt met het omschrift.

105 Handelingen Eerste Kamer, 15 februari 1912.

— Ook worden de munten als 'grof en onafgewerkt' beschreven. Die kritiek is wellicht gebaseerd op hetzelfde euvel dat Tourneur aanduidt, nl., dat door simpele reductie van een zelfde model op verschillende formaten, op de kleinere munten de details verloren gaan. Door voor kleine munten van een bewust eenvoudiger model uit te gaan kan een 'onverzorgde' indruk vermeden worden.

— Als oorzaak voor het onbevredigende resultaat wordt algemeen aangenomen dat stempelsnijder Wienecke te weinig tijd en mogelijkheden heeft gekregen om tot iets beters te komen.

De overeenkomst van deze konklusie met de klachten die Wienecke zelf uit, is te duidelijk om niet op z'n minst het vermoeden te wekken dat hij af en toe de inspirator voor dit soort artikelen is geweest. In het openbaar reageren was voor hem zelf, als ambtenaar, natuurlijk vrijwel onmogelijk. Dat wordt ook met nadruk in de geciteerde artikelen vermeld.

Door muntmeester Hoitsema wordt de genoemde kritiek beantwoord door de opmerking dat over smaak niet te twisten valt. Daarnaast stelt hij dat men nu eenmaal niet aan het ontwerpen kan blijven, op een gegeven moment moet er gemunt worden.

Een ambtelijk verschil van mening

Zoals hierboven reeds werd vermeld, wendt Wienecke zich met zijn klachten in maart 1911 wél tot Thesaurier-Generaal Van Gijn¹⁰⁶. Hij wil met hem "de oorzaken bespreken van het hoogst onartistieke uiterlijk en de slordige afwerking van onze nieuwe geldstukken".

Wienecke geeft van deze oorzaken een uitgebreid exposé. Daarin noemt hij de "zeer ongeschikte" foto's en "die enkele séance, die mij toegestaan werd" als onvoldoende om tot een goed resultaat te komen. Maar hij legt de nadruk op de "groote overhaasting van het werk".

Bij wijze van toelichting schrijft hij dat van een gipsmodel eerst een metalen afgietsel gemaakt moet worden, dan na reductie een matrijs, een ponsoen en een stempel. Pas dit stempel kan, "in het muntrad geplaatst", de fouten van het model aantonen. Hij vervolgt: "Deze fouten zijn dikwijls van dien aard, dat men ze slechts op het gipsen model kan verbeteren (...). Het is bepaald onmogelijk om vooruit te zeggen of een gipsen model direct geheel geschikt is tot het vervaardigen van stempels! (...)"

Dr. Hoitsema verlangde echter voor de munting van halve guldens N.I. in Juli, stempels naar mijn model dat eerst de 2de Juni 1910 in gips gereed was!! (...)

106 Zie noot 49.

Mijn herhaalde waarschuwingen tegen een dergelijke onderneming werden niet in overweging genomen!

Verder geef ik de stellige verklaring dat ik gedurende deze heele bewerking van model, tussenreductie, poinçonnen en matrijzen op de meest hinderlijke wijze gehaast werd! (...)

Haastmaken werkt bij delicaat ciseleerwerk en gravure uiterst nadeelig. Een dergelijke techniek behoort met de grootste kalmte en rust uitgevoerd te worden.

Op de stukken openbaarde zich als hoofdfout, dat de beeldenaar door de letters gedrukt werd, hetgeen op het groote model niet zoo in het oog viel.

Mijn voorstel om een nieuw model te maken werd niet aangenomen, omdat dit te veel tijd zou kosten.

Verder stelde ik voor om den nieuwen beeldenaar het eerste te gebruiken in october voor de nieuwe guldens. We zouden dan tijd gehad hebben voor voldoende proefnemingen. Dit voorstel werd niet in overweging genomen". We hebben hierboven al gezien welke wijzigingen toen zijn aangebracht om alsnog tot bruikbare muntstempels te komen.

Op deze plaats is het van belang om de discussie tussen Wienecke en Hoitsema over de gang van zaken te volgen.

Als Hoitsema van Van Gijn een afschrift van de brief van zijn stempelsnijder ontvangt roept hij deze ter verantwoording.

In een brief verdedigt Wienecke zijn handelwijze¹⁰⁷. Hij schrijft: "Het voortdurend aankomen met allerlei voorstellen, het herhaaldelijk vragen naar den tijd van aflevering, het aansporen tot spoed (...). Dat alles werkt in hooge mate storend en belemmerend! Vooral ook omdat ik als ondergeschikte moeilijk kan uitmaken of al deze inmengingen, komende van mijn chef en lastgever, bedoeld zijn als bepaalde voorschriften, of dat deze mij slechts in overweging gegeven worden, met de vrijheid ze ook ter zijde te kunnen leggen!

Daar het mij langer onmogelijk is om onder dergelijke omstandigheden goede resultaten mijner arbeid te verwachten, heb ik gemeend in het belang mijner werkring te handelen, door ook *mijn* voorstelling dezer zaken bij de regeering bekend te maken".

Wienecke is er kennelijk niet van overtuigd dat zijn standpunt inmiddels bij de regering voldoende bekend is, want hij grijpt het hierboven vermelde debat in de Eerste Kamer aan om dit nog eens zeer uitgebreid schriftelijk bij de Minister neer te leggen¹⁰⁸.

107 Zie noot 51.

108 Zie noot 52.

De brief is vrijwel geheel identiek aan die aan Thesaurier-Generaal Van Gijn van een jaar eerder. Hij voegt daar aan toe:

"Bovenstaande heb ik reeds zeer nadrukkelijk half april 1911 met dr. C. Hoitsema breedvoerig besproken. Z. Hoogedelgestrenghe meende echter, dat de hoofdzaken van mijn beweringen op groote overdrijving berustten, hoewel toch toegegeven moest worden dat er te veel haast gemaakt werd. (...) Ondergeteekende acht zich echter gerechtigd te verklaren, dat er van overdrijving in zijn betoog geen sprake was en dat de hoofddeden zijner moeilijkheden te zoeken is in het feit, dat dr. Hoitsema het noodige inzicht mist om vooral op de artistieke zijde zijner werkkring van nuttigen invloed te zijn".

De Minister stuurt de Muntmeester een kopie van deze brief met verzoek om kommentaar en geeft intussen Wienecke gelegenheid zijn bezwaren nog eens mondeling aan hem toe te lichten.

Het is niet verwonderlijk dat een en ander de goede verstandhouding tussen Muntmeester en stempelsnijder niet bevordert. Hoitsema gaat er in deze tijd toe over aantekening te houden van de inhoud van gesprekken die hij met de stempelsnijder heeft¹⁰⁹. De positie van Wienecke is inmiddels zo stevig dat Hoitsema de zaak omzichtig moet behandelen. De minister heeft zich immers in de Kamer min of meer aan Wienecke's standpunt gebonden.

In een lange brief (van 27 pagina's)¹¹⁰ verdedigt hij zich tegen de aantijgingen:

"Niet alleen de wijze, waarop de kwestie nu wederom ter sprake wordt gebracht, maar ook de opvatting, die er moet bestaan omtrent mijn verhouding tot een mijner ambtenaren, den stempelsnijder, (...) tenslotte de onzekerheid, waarin ik verkeer omtrent de vraag; of mijn overtuiging omtrent deze en dergelijke punten wel door Uwe Excellentie gedeeld wordt, dit alles maakt het m.i. beslist noodzakelijk, dat ik omstandig mededeel, welke opvattingen ik ten deze huldig, en welke maatregelen mij tenslotte noodig voorkomen, ter verkrijging van verbetering van sommige toestanden, die nu in den allerlaatsen tijd bepaald onhoudbaar worden".

Zeer uitvoerig geeft hij vervolgens een overzicht van de totstandkoming van de nieuwe beeldenaar. Die is hierboven ook aan de orde geweest. Hij verklaart daarbij:

"Ik kan zonder het allergeringste voorbehoud verklaren dat de stempelsnijder bij de ontwerpen in den meest volstrekten zin is vrij geweest, althans van inmenging van mijne zijde, welke ook. Alle veranderingen die zijn aangebracht, zijn geheel uit eigen beweging gemaakt. Het is in mijn oogen absurd

109 Deze aantekeningen zijn nog in het archief van 's Rijks Munt aanwezig.

110 Zie noot 38.

ook maar iets te willen doen wijzigen aan een werkzaamheid, die zoo zuiver persoonlijk is”.

In aansluiting hierop levert Hoitsema uitvoerige beschouwingen over de gezagsverhouding tussen Muntmeester en stempelsnijder. De konklusie daarvan: ”De stempelsnijder maakt de noodige muntmodellen — een werk van min of meer persoonlijke aard; al het overige is geheel onbepaald zaak des Muntmeesters”. Met name de deugdelijkheid van muntstempels is geen zaak die door de stempelsnijder te beoordeelen zal zijn.

Hoitsema besluit zijn brief met het verzoek om een uitspraak van de Minister over zijn opvatting m.b.t. de gezagsverhouding en over de vraag of het uiterlijk van de nieuwe munten niet geheel bepaald is door het door Wienecke in vrijheid vervaardigde model.

In juni 1912 dringt de Muntmeester bij de Minister op beantwoording van zijn schrijven aan:¹¹¹ ”In mijn ambtelijke verhouding tot den stempelsnijder bestaan nu nog eenige onregelmatigheden, die zeer noodig moeten worden uit den weg geruimd. Of dit zal geschieden op de wijze zooals ik mij heb voorgesteld, of wel op andere wijze, staat in nauw verband met de meerdere of mindere steun, welke mijn opvattingen bij Uwe Excellentie vinden”.

Als de Minister dan inderdaad met een reactie komt¹¹², zal de Muntmeester daar weinig steun aan gehad hebben. De Minister schrijft nl. over de taak van de stempelsnijder: ”Het voornaamste deel van die taak is inderdaad het maken van de noodige muntmodellen. Hierbij zullen aan den artiest geen andere banden mogen worden aangelegd dan die, welke de aard van het werk en de wettelijke voorschriften omtrent het uiterlijk der munten meebrengen. Zoowel wat de uitvoering van het werk betreft, als wat den daaraan te besteden tijd aangaat, moet aan den stempelsnijder zooveel mogelijk de vrije hand gelaten worden”. De Muntmeester mag de stempelsnijder op dit terrein niet ”tot een verandering van handelwijze gelasten zonder van de instemming van den Minister van Financiën verzekerd te zijn”. En verder benadrukt de Minister dat ”de stempelsnijder er m.i. aanspraak op kan maken, dat het eindproduct niet worde afgeleverd alvorens hij in de gelegenheid is geweest te beoordeelen of zijn gunstige meening over de artistieke waarde van het door hem afgeleverde model gehandhaafd blijft, nu dat model, verkleind, op het muntstuk is overgebracht. Verder moet gevorderd worden, dat, wanneer die aanschouwing van het eindproduct den stempelsnijder aanleiding geeft tot het voorstel zijn model te wijzigen, dit voorstel indien eenigszins mogelijk gevolgd worde, althans ter kennis gebracht worde van den Minister van Financiën, die

¹¹¹ RM, ongenummerd concept voor een brief aan MvF dd. 12 juni 1912.

¹¹² RM, brief MvF aan MM dd. 25 juni 1912, nr Kab. 13.

ten slotte de verantwoordelijkheid voor het uiterlijk van de munten op zich zal moeten nemen en dus recht heeft de bezwaren welke bij den artiest zelf tegen dat uiterlijk bestaan, te kennen”.

Dit kan niet anders gelezen worden dan als steun voor Wienecke, vooral in zake diens klacht over haasten in de gang van model naar munt.

De Muntmeester laat het er aanvankelijk bij zitten, maar besluit in oktober alsnog op de zaak terug te komen¹¹³;

”Ik zal niet ontkennen dat Uwer Excellenties bovenaangehaald antwoord een gevoel van onbevredigdheid bij mij teweegbracht. (...) Al moet ik mij hierin natuurlijk schikken, zij het mij toch geoorloofd hier nogmaals te herhalen, dat ik ten volle overtuigd ben, dat de oorzaken van het minder goed slagen van den nieuwen beeldenaar niet mogen worden geweten aan 's Rijks Munt of aan die omstandigheden, die daarvoor verantwoordelijk zijn gesteld.

Wat de omlijning van de taak des stempelsnijders betreft (...) spreekt wel van zelf dat de stempelsnijder zijn geboetseerde modellen nog behoort te bezien na verkleining op ware grootte der munt. (...) Daartegen heb ik geen enkel bezwaar, integendeel ik meen, dat een stempelsnijder dit zelfs behoort te doen! En wat nu wel blijkt van het verkeerd begrip, dat hieromtrent schijnt te heerschen, het vreemde is, dat dit juist veel te weinig gebeurd is; van de modellen voor den nieuwen beeldenaar, die de stempelsnijder W. achtereenvolgens sedert 1907 gemaakt heeft, en die maanden achtereen hebben gerust, heeft hij nimmer een tot munt verkleind model gemaakt, hoewel hij alle hulpmiddelen daartoe onder zijn eigen bereik had! (...)

Aan de reducties op muntgrootte kan de stempelsnijder volmaakt het uiterlijk der munt beoordeelen, elk onderdeel van hetgeen hij ontwierp, zoowel als het geheele beeld. Wat hij daaraan niet goed vindt kan hij zelfstandig wijzigen (...).

Maar wat niet toe te laten is, is dat de stempelsnijder deze beoordeeling uitstelt, todat (...) de werkelijke muntslag is begonnen. Wat de stempelsnijder kan beoordeelen kan veel vroeger gebeuren, de muntslag zelf is een proefneming voor geheel andere dingen dan het artistieke van het uiterlijk”.

’Met een gang van zaken als die, waarover dit, naar ik hoop, laatste woord betrekking heeft, zal ik mij niet meer kunnen vereenigen’, besluit de Muntmeester de brief, waarin zijn verongelijkte stemming duidelijk doorklinkt.

Diskussie gesloten, op het oog met een overwinning op punten voor Wienecke.

De artistieke vrijheid van de stempelsnijder wordt in alle opzichten centraal gesteld en de Muntmeester wil daaraan ook alle benodigde ruimte geven.

113 RM, brief MM aan MvF dd. 3 okt. 1912, zonder nummer.

Inmiddels speelt zich tegelijk met deze briefwisseling het ontwerpproces van de vijfguldenmunt en de vierkante stuiver af. Bij de vijfguldenmunt hebben we gezien hoe Hoitsema zich wel degelijk bemoeit met de artistieke kant van de zaak. In nog sterkere mate heeft de Minister zich met het ontwerp ingelaten toen hij voor de halve cent en de vierkante stuiver konkrete veranderingen voorschreef, die de essentie van het door Wienecke gemaakte model aantastten¹¹⁴.

De kwestie van de afronding en vereenvoudiging van de stuiver speelt nota bene in het voorjaar van 1912, slechts enige maanden nadat de Minister de Eerste Kamer heeft verzekerd dat Wienecke voortaan alle ruimte zal krijgen. Theorie en praktijk lopen kennelijk nogal uiteen.

Wienecke heeft dan ook geen reden tot volledige tevredenheid¹¹⁵.

De vierkante stuivers: nieuwe opschudding

In december 1913 worden de eerste vierkante stuivers in omloop gebracht, waarvan het ontwerp 1½ jaar eerder was afgerond. De eerste reacties liegen er weer niet om:

Op 25 december 1913 meldt *De Telegraaf* dat de nieuwe stuiver is verschenen. Het commentaar erbij is vernietigd:

"Het muntje ziet er niet als geld uit. Met een oogje er aan zou het een insigne van een zeer ordinair genootschap kunnen zijn". Hoe geld er dan wel hoort uit te zien wordt niet vermeld. De schrijver, C.L. Dake, denkt dat de munt vierkant is om ons van andere landen te onderscheiden. Sommige van zijn opmerkingen zijn overigens niet geheel ten onrechte. 'Waarom staan er vier oesterschelpen in den rand om het waardecijfer', vraagt hij zich af, daarmee het evidente gebrek aan logica en samenhang signalerend, dat de uiteindelijke versie inderdaad kenmerkt. 'Het stempel is onzuiver gesneden' en wel speciaal de ongelijk uitgevallen parels in de 'randfragmenten'. De tegenzijde vindt hij 'vol, druk en daardoor onduidelijk. Het buitenste ornament zou zelfs een schooljongen die zijn leetje versiert niet tot eer strekken'. Nee, zachtzinnig wordt er weer niet met Wienecke's werk omgesprongen.

Wienecke voelt zich door de kritiek kennelijk aangesproken. Hij doet een voor een ambtenaar in zijn tijd ongebruikelijke stap. In *De Amsterdammer* van 22 februari 1914 lezen we: "Van den stempelsnijder der Rijksmunt, den

114 Zie voor deze ingrepen JMP 1984, p. 115 en 1986, p. 165.

115 Het verdere verloop van de relatie tussen Hoitsema en Wienecke valt buiten het kader van deze artikelen. In het kort zij vermeld dat hun animositeit is geëscaleerd, waarbij tenslotte in 1920 de stempelsnijder op wachtgeld is geplaatst. Deze 'Kwestie Wienecke' hield de gemoederen in die tijd in hevige mate bezig, blijkens de bundels kranteknipsels daarover in het archief van 's Rijks Munt.

heer J.C. Wienecke, ontvingen wij, ons toegezonden uit het gebouw der Rijksmunt, de volgende 'verklaring', welke wij ons haasten hier af te drukken, tegelijk met een reproductie naar 's heeren Wienecke's oorspronkelijk ontwerp.

'Naar aanleiding van de verschillende artikelen over den nieuwen stuiver, acht ik mij verplicht mede te deelen, dat de *directie van 's Rijks Munt* mij bij dit werk alle vrijheid liet.

De vierkante vorm echter even als later de vormverandering door de groote afronding der hoeken van mijn eerste proefstuk (waarvan ik hier een afbeelding¹¹⁶ bijvoeg) moesten op uitdrukkelijk verlangen van hooger hand aangebracht worden.

J.C. Wienecke'

Als deze verklaring iets beteekent — en men gaat niet wel over tot het zenden van verklaringen als deze, of zij beteekenen iets — dan blijkt eruit, dat de Directie van 's Rijks Munt de naam niet hebben wil, door bemoeizucht met den arbeid van den kunstenaar Wienecke verantwoordelijkheid te dragen voor de mislukking van het gewrocht. (...)

Laat ons dan hoop uitspreken dat voortaan, in den geest van de hier vermelde Directie, alle 'hooger' leeren wat meer 'hun handen' thuis te houden als het geldt iets goeds te produceeren.

Autoriteiten (...) doen het best de weinige *kunstenaars-uitvoerders*, die zij rijk zijn, niet door bemoeizucht alle élan te ontnemen".

De konklusie van *De Amsterdammer* is eigenlijk een samenvatting van de hoofdlijn van ál het kommentaar uit die tijd: een munt is een kunstprodukt, dat door een kunstenaar verzorgd moet worden. De beste waarborg voor een goed produkt is het de bekwame kunstenaar in volle vrijheid en in zijn eigen tijd een ontwerp te laten vervaardigen.

Wat moeten we er nú van vinden?

Tot besluit een aantal opmerkingen vanuit hedendaags perspectief over de kwestie van de acceptatie van de nieuwe munten.

Het verschijnsel dat nieuwe munten allereerst met kritiek worden overladen is nog evenzeer aanwezig als in 1910 of 1912. Dat geldt trouwens ook voor soortgelijke produkten, zoals postzegels. Bij het uitbrengen van de huidige muntserie, naar ontwerp van Ninaber van Eyben, en de huidige koninginnezegels, naar ontwerp van Struyken, stonden de kranten bol van kritiek van het zelfde type.

¹¹⁶ Deze afbeelding is van het definitieve model met jaartal 1911, zoals afgebeeld in JMP 1986, p. 156.

Het gaat dan om een reactie op het eerste bekijken en zelfs wanneer over een nieuwe munt uitgebreide voorlichting wordt gegeven, (zoals tegenwoordig gebruikelijk), blijkt dat voor tijdgenoten ook niet veel anders mogelijk is. Het brede publiek moet aan een munt wennen voordat ze hem in hun hart sluiten. Dat laatste gebeurde bij de vierkante stuiver na een gewenningsperiode wel. De Stoom-Ouwel- en Wafelfabriek "De Vooruitgang" in Zaandam voorzag dat kennelijk reeds toen ze in februari 1914 aan de Muntmeester machtiging vroeg tot 'het in den handel brengen van chocoladetabletten in de vorm van den tegenwoordigen stuiver'¹¹⁷.

In ieder geval verschijnt in 1938 een krantebericht onder de kop 25 JAAR VIERKANTE STUIVER: NIKKEL-ZILVEREN JUBILEUM met als aanhef: "In den loop van oktober zal een populaire Nederlander zijn zilveren jubileum vieren..."¹¹⁸.

Dan voor wat betreft de hierboven aan het licht gebrachte strubbelingen in de laatste fase van het produktieproces van de nieuwe munten.

De realiteit van een — industrieel — produktieapparaat verzet zich tegen stremmingen, zoals aanwijzingen van hogerhand op het laatste moment. Er is maar één goede manier om ze te ontgaan zonder kwaliteitsverlies: ze te voorkomen.

In dit geval wil dat zeggen dat het ontwerpproces zodanig verweven is met het totaal dat de vorm niet als sluitpost, maar als doeleind van het proces geldt. In ieder geval moet de ontwerper gelegenheid hebben (en genoodzaakt worden) om de beweegredenen en de raison van zijn vormkeuze aan alle anderen duidelijk te maken.

We hebben gezien dat Muntmeester Hoitsema categorisch stelt zich nooit te hebben ingelaten met de vormkeuze. Steeds zegt hij, dat die voor de verantwoordelijkheid van de Kunstenaar moet blijven. Nog even afgezien van de vraag of hij zich hier inderdaad naar gedragen heeft, heeft hij kennelijk niettemin geen hand uitgestoken om te voorkomen dat anderen zich wél met die vormkeuze bemoeiden.

Misschien is precies die betiteling 'Kunstenaar' het teken dat de ontwerper in wezen werd geacht buiten het proces te staan en min of meer werd beschouwd als een toeleveringsbedrijf.

Door Hoitsema wordt dat standpunt expliciet verwoord: de stempelsnijder maakt de muntmodellen, al het overige is zaak des Muntmeesters.

¹¹⁷ RM, doss. 2, brief van 25 febr. 1914. De MM antwoordt op 26 febr. dat daartoe 'volstrekt geen machtiging noodig is'.

¹¹⁸ RM, doss. 330, kranteknipstel zonder bronvermelding.

De wijze waarop de kunstminnende wereld zich bezorgd heeft afgevraagd of 'onzen Wienecke' wel voldoende vrijheid werd gelaten, heeft feitelijk geholpen die suggestie te versterken.

De ontwerper in een (goed) hedendaags productieproces heeft niet deze positie van onafhankelijk kunstenaar.

De vraag of de kunstenaar wel voldoende vrijheid is gelaten is voor de situatie van de gebonden kunst ('nijverheidskunst', zoals het indertijd veelal werd genoemd, industriële vormgeving, zoals we daar nu over spreken) een onzuivere vraagstelling.

De taak van de ontwerper vraagt een andere instelling dan die van de vrij scheppende beeldende kunstenaar. In het binnen het proces gevoerde gesprek over opgave en vormkwaliteit is geen sprake van 'bemoeizucht' als aan een opgave randvoorwaarden worden gesteld. Zelfs niet als dat gebeurt in een soort terugkoppelingsproces naar aanleiding van ontwerp-concepten. Die blijken dan 'zin te hebben gehad om de opgave duidelijker te kunnen definiëren.

De vormgever kent dan zijn eigen onvervreemdbare randvoorwaarden in de kwaliteit van de eigen vakuitoefening. Die horen o.a. in te houden dat hij alleen kan beoordelen of een ontwerp nog aanpassing verdraagt of dat in feite een nieuwe opgave aan de orde is. In ieder geval is hij de verantwoordelijke man voor die beslissing, die bepalend is voor het aansluiten van opgave en vorm.

Vanuit deze optiek bekeken moeten we konstateren dat het bij het ontwikkelen van de nieuwe munten in het begin van deze eeuw nooit tot een *gepland gesprek* over opgave en vormgeving tussen de betrokkenen is gekomen.

Die tekortkoming in het ontwerpproces, dat we in de hiermee afgesloten artikelenreeks hebben weergegeven, lijkt een fundamentele oorzaak voor de problemen die daarin zijn opgetreden.

Summary

A Queen in ermine. This article, a continuation of F. Sevenhuijsen's studies in JMP 70 (1983), 71 (1984) and 73 (1986), first gives a survey of the steps that led to a renewal of the Dutch silver and gold coin designs between 1909 and 1913. The main reason for this change was that the design created by Pier Pander in 1898 showed serious shortcomings from a point of view of coining technique. The Mintmaster, Van den Wall Bake, had great trouble in convincing the Finance Minister that a renewal was necessary. When he had managed to do so, the coin designer and engraver of the State Mint, J.C. Wienecke, could at last start working on a new coin portrait. The final result, realized under Bake's successor Hoitsema, was a portrait bust of Queen Wilhelmina in an ermine mantle.

In the period between the end of 1907 and July 1910, Wienecke intermittently worked on this design. Two preliminary designs, made in 1908 and 1909, are here compared with the definitive design accepted in 1910. Immediately after this had been approved, the Mint started preparations for the striking of 25 cents, 10 cents, and half-guilder pieces, but then the obverse design unexpectedly turned out to present problems from a point of view of coining technique. Forced by these circumstances, Wienecke quickly made some changes in the design, which, on closer examination, marred its essence.

At the same time the reverse was also renewed, in line with the changes which the bronze small change had undergone in the same period (cf. JMP 1984).

For the first time after a long period in 1912 a gold five-guilder piece was put into circulation again. For the 'gouden vijfje' a completely new design for obverse and reverse had been made. When these were shown to the Minister, however, he decided at the last moment that the design of the five-guilder coin had to be similar to that of the ten-guilder piece. No further use was made of the innovatory new designs.

Work on a new *rijksdaalder* did not produce any results either. In the end no *rijksdaalders* with this new portrait type were struck.

The second part of the article treats the public and official discussions which followed after the new coins had been issued. The first public reactions were unfavourable, as is usual when the outward appearance of a coin is changed. It was generally assumed that Wienecke had not been given enough free rein by Mintmaster Hoitsema to deliver a high-quality product. Wienecke himself contributed his share in causing this idea to take root. Without consulting the Mintmaster, he approached the Finance Minister with a detailed account of his grievances. This provoked a conflict with Hoitsema, who emphatically rejected Wienecke's point of view. From this correspondence a clear picture emerges of, on the one hand, the actual process of coin designing, and, on the other hand, the contemporary opinion of the position of the artist in a designing process. The article concludes with a short discussion of this point of view, seen from a present-day angle.

CORRECTIE

In het artikel van F. en J.A. Sevenhuijsen in het vorige nummer van het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde (1987) is helaas een storende fout geslopen. Op p. 108 (en in samenhang daarmee op p. 111) is voor afb. V een verkeerde foto afgedrukt. Hieronder volgt de juiste afbeelding van het derde en definitieve ontwerp van J.C. Wienecke voor een nieuw muntportret van Koningin Wilhelmina in 1910. Afb. VIIa geeft hetzelfde ontwerp in kleiner formaat.

Afb. V

Afb. VIIa